

SILVA RERUM ІВАНА ГРУШІ: ШЛЯХЕТСЬКА ТРАДИЦІЯ В КОЗАЦЬКІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

20 травня 1659-го року відбулося урочисто запряження Гадяцької угоди в присутності представників станів, короля та козацтва. У виступі Миколая Пражмовського — коронного канцлера і луцького єпископа прозвучало від імені короля вибачення козакам усіх їхніх переступів. Потім король, представники духовенства та шляхти, урядники присягали по черзі. Коли дійшла черга козаків, то Дионісій Балабан, Київський православний митрополит, відкрив оправлене в золото Євангеліє. Присягу читав Іван Груша, який сподівався стати канцлером створюваного Великого князівства Руського, та цю посаду отримав Юрій Немирич, київський підкоморій. Немирич уникнув церемонії підписання угоди пославшись на хворобу, криптоаріанин хоч і «został rusinem» не хотів скласти присяги¹.

Рукопис, уривки якого далі публікуються, належав Іванові Груші, вихідцеві з середовища покаянної шляхти, а судячи з характеру збірника та службової кар'єри укладача — писаря. Він мав бути радше випускником Київського колегіуму, ніж однієї з Єзуїтських шкіл. Володимир Кривошея виводить рід Груш з теренів українсько-білоруського порубіжжя². За спостереженням дослідника, Груша фіксується як підписок гетьманської канцелярії у Богдана Хмельницького 1657 р. Як посол Груша залучався в місії до князя Трансильванії Юрія Ракоці 29 липня 1656 р.³; згодом до інших дипломатичних доручень⁴. Так, у

¹ *Filipczak-Kocur A.* Kozacy i Uгода Hadziacka w niemieckojęzycznych gazetach ulotnych 1658–1659 // *W kręgu Hadziacza A.D. 1658. Od historii do literatury* / Pod red. P. Borka. Kraków, 2008. S. 103; *Kaczmarczyk J.* Rzeczpospolita Trojga Narodów. Mīt czy rzeczywistość: Uhoda Hadziacka — teoria i praktyka. Kraków, 2007. S. 114–115; про перетрактації перед підписанням Гадяцької унії докладніше: *Pernal A.B.* Rzeczpospolita Obojga narodów a Ukraina. Stosunki dyplomatyczne w latach 1648–1659. Kraków, 2010. S. 268–276.

² *Кривошея В.В.* Козацька старшина Гетьманщини. Енциклопедія. К., 2010, с. 303.

³ Тисяча років української суспільно-політичної думки. К., 2001, т. 3, кн. 1.

⁴ Від імени Виговського Груша провадив перемовини. Зокрема, у листопаді–грудні 1658 р. він виїхав до Криму аби просити хана про прибуття до України обіцяючи надати йому деякі міста на зимові квартири. Див.: *Kroll P.* Od uhody Hadziackiej do Cudnowa. Kozaczyzna między Rzeczpospolitą a Moskwą w latach 1658–1660. Warszawa 2008. S. 140,

жовтні 1656 р. Груша відвідував Ракоці, а у серпні 1657 р., за повідомленнями білоруських шляхтичів, самочинно скликав раду задля обрання гетьмана. Як пише Кривошея, Груша перебував на посаді генерального писаря (1657–1658.1.09–10.06.1659–?). Узимку та навесні 1658 р. Груша листувався з волинським каштеляном Станіславом Казимиром Беневським та королем будучи прибічником укладення миру⁵. У червні 1659 р. писар брав участь у дебатах вального сейму та склав присягу посла 10.06.1659 р. у Варшаві. У жовтні того ж року Виговський вислав його для захоплення Івана Богуна, та сам виконавець змушений був утікти до короля. У 1665 р. Груша перебував у Полонному; Кривошея також згадує, що гетьман і відомий лідер рокошу Єжи Себастьян Любомирський хотів привернути Грушу на свій бік. Скупа інформація про життя та діяльність Груші засвідчує, однак, як цьому представникові дрібної шляхти вдалося поліпшити свій соціальний статус завдяки службі в козацьких владних інституціях. У сильвічному збірнику Груші, про який піде мова далі, бачимо як побутування сарматської ідеології у козацькому середовищі, так і прикмети специфічних інтересів цієї верстви.

Сильвічні рукописи як елемент культури сарматизму

Silva rerum (ліс речей) — назва, здебільшого умовна, надається збірникам, що походили з теренів Корони Польської та Великого князівства Литовського. Рукописи цього типу — *miscellanea* — стали атрибутами освічених шляхтичів, обіймаючи: листування, документи, вірші, промови на різні випадки й віншування, богословські тексти, історичні оповіді, окремі виписки й нотатки. Попри значний матеріал, який містять рукописи такого змісту, вони здебільшого залишалися поза увагою дослідників. Вивчення сильвічних збірників переважно зосереджується на евристичному підході, що передбачає їх фіксацію, виявлення в їхньому складі певних повторюваних блоків, наявність тотожних копій, врешті, зіставлення з іншими збірниками та атрибуцію окремих частин чи фрагментів з іншими друкованими чи рукописними версіями. Ширше охоплення річпосполитських сильвічних *miscellanea* допоможе з'ясувати їхню конфесійну та локальну типологію.

Серед інших спроб вивчення сильвічних текстів слід виділити працю Станіслава Рошака про сильви здебільшого XVIII ст. Дослідник окреслив ці збірники як «архіви сарматської пам'яті» та запропонував трактувати їх

204, 379. Та чи був Груша насправді прибічником тіснішого союзу з Кримом? — Про це можна судити з окремих фрагментів рукопису.

⁵ Pernal A.B. Rzeczpospolita Obojga Narodów a Ukraina. S. 230–231.

як *ego-document*⁶. Однак, сильвічні тексти не можна однозначно зарахувати до *ego*-документів, адже номенклатура текстів у них значно ширша. Станіслав Рошак окреслює місце сильвічних текстів у творенні культури сарматизму, що не лише віддзеркалювали її як таку, але й співтворили. Сильви могли стати при нагоді задля вирішення різних справ, у приватному та публічному житті аж до кінця існування Речі Посполитої⁷. Крім того, сильви подають нам історію читання, зберігання та передачі інформації як у родинному колі, так і в середовищі професійних осередків.

З переходом сильв до наступних поколінь відбувалася трансляція стандартів політичного мовлення, листування, промов з різних okazji, оповідок і сентенцій, — себто передача того обсягу знань, яким мусила володіти людина бувала. Поява складених рукописних комплексів строкатого змісту являло собою ширше явище ранньомодерної Європи й сигналізувало про виокремлення особистості. У англomовних країнах набули поширення *commonplace books*, їхній французький варіант іменувався *livres de raison*, а на італійських землях такі книги (*zibaldone*) з'явилися вже у XIV ст. Якщо у Франції такі збірники побутували переважно в середовищі міщан, то в Речі Посполитій їх укладачами була шляхта, що може вказувати на особливості освітніх систем, складання локальних еліт та способів їхньої саморепрезентації⁸. На німецьких землях упорядкування та провадження «хатньої книги» набуло поширення здебільшого на землях протестантів та входило у перелік їхніх релігійних обов'язків⁹. Рукописні кодекси з родинною інформацією, що переказувалися через покоління, набули поширення у Новому світі. Зокрема, новоанглійська родина Адамсів, з грона якої постало два президенти Сполучених Штатів, провадила такі записи аж з 1639 р. Появу чи то пожвавлення у творенні сильв можна пов'язати з соціальними й політичними явищами. Значний відгук у сильвічних рукописах мали події Хмельниччини, тоді як період першого безкоролів'я С. Рошак виділяє як подію, що сколихнула локальні еліти та позначилася на їхній саморепрезентації. Дослідник наголошує, що в сильвах фіксація подій постає через «потребу пам'яті» власного та наступного поколінь.

Як зазначає С.Рошак, укладач фіксував дійсність *ad subsidium memoriae*, застосовуючи поширені, визнані та досконалі форми¹⁰. Інший чин-

⁶ Roszak S. Archiwa sarmackiej pamięci. Funkcje i znaczenie rękopiśmiennych ksiąg *silva rerum* w kulturze Rzeczypospolitej XVIII wieku. Toruń, 2004. S. 3–5.

⁷ Roszak S. Op. cit. S. 31.

⁸ Поп.: Roszak S. Op. cit. S. 19.

⁹ Roszak S. Op. cit. S. 18.

¹⁰ Roszak S. Op. cit. S. 117.

ник, що вплинув на формування складу силівічних рукописів — часті війни, що загрожували знищенням інституційних форм збереження інформації (бібліотеки, архіви)¹¹. У такий спосіб родові архіви набували значення родинної спадщини.

Що ж до річпосполитських силів, то на думку Рошака, найважливішим критерієм внесення чи вилучення певного тексту до складу збірника був фільтр сарматських вартостей. Він виділяє дві характеристики, властиві силівічним текстам: перша спирається на шляхетство та спадкоємність (продовження роду), друга — особиста, зіперта на певні вчинки. До родових ознак належала реєстрація дат народження та родинні зв'язки, а особлива позиція родини відкривалася через героїчні вчинки її представників¹². Окрім знаків аксіологічних силіви містили практичне знання: готові звороти чи вірці, які можна було залучати до творення власних листів і промов. Інша функція силів — легітимація шляхетського походження, коли родовід уявних пращурів виводився від міфічних постатей високого рангу, що пов'язує дві згадані ознаки силівічних текстів¹³. Серед досліджень силів варто згадати монографію Мар'ї Барловської, де вивчаються здебільшого промови, уміщені до *Silva rerum*¹⁴. Силівічні збірники досі практично не привертати уваги українських істориків. Радше як виняток слід згадати дослідження історичних наративів, здійснене Андрієм Бовгирею, який зосередився на збірниках Гетьманщини XVIII ст.¹⁵ Силівічний рукопис середини XVII ст., що походить з Малопольщі, вивчав Ярослав Федорук, який вивчав переважно складну долю цього рукопису — втраченого і віднайденого — на теренах Східної Європи у повоєнні часи¹⁶.

Метою цієї розвідки є опис та публікація уривків зі збірника *silva rerum*, час укладення якого припадає на 50–60 рр. XVII ст. Для публікації обрано ті тексти, що належать до сфери публічного життя та віддзеркалюють повсякдення української еліти: політичні промови, весільні та фунеральні орації, проповіді, історичні оповіді, принагідні вірші на злободенні теми, формуляри й уривки листів та привітань. Контексту

¹¹ Roszak S. Op. cit. S. 157.

¹² Roszak S. Op. cit. S. 201.

¹³ Roszak S. Op. cit. S. 241.

¹⁴ Серед збірників дослідниці вдалося виділити такі, що належали до антитринітаріїв: Barłowska M. Swada i milczenie. Zbiory oratorskie XVII–XVIII wieku — prolegomena filologiczne. Katowice, 2010.

¹⁵ Бовгиря А. Козацьке історіописання в рукописній традиції XVIII ст.: Списки та редакції творів. К., 2010.

¹⁶ Федорук Я. Рукопис Мартина Голінського — археографічна пам'ятка середини XVII ст. // Український археографічний щорічник. Вип. 8/9 (Нова серія). Київ–Нью-Йорк, 2004. С. 37–86.

постання цих творів буде присвячено огляд, що передує описові та публікації фрагментів кодексу. У огляді увагу буде приділено й таким аспектам, як риторика і термінологія, співвідношення між формою та суттю, що матиме значення для порівняльного дослідження. У збірнику Груші чимало місця займають вірці листування, однак вони вимагають окремого дослідження й тут не будуть заторкнуті. Таким чином, дана публікація є свого роду вступом до ширшого кола сільвічних збірників і зафіксованих тут текстів, що являли собою своєрідне «дзеркало» особистості укладача: його життєвий досвід, виховання й освіту та практику читання. За допомоги риторичних прийомів та вірців він перетворював цю матерію на текст, або ж залучав інші тексти чи інтегрував їхні уривки. Відтак, перед нами — взаємопов'язаний процес, коли нові тексти залучалися як наслідування/підтвердження вже існуючих, що забезпечувало герметичність сільвічної та, ширше, сарматської культури в орбіті тих самих культурних і текстових вірців.

Політична риторика в обороні православ'я

Одним з найбільш знаних текстів, що міститься у збірнику Груші, є промова Адама Киселя на сеймі 1641 р. Свого часу Франк Сисин уже опублікував текст промови Киселя 1641 р. з коментарем стосовно подій, що відбувалися напередодні сейму. Нинішня публікація містить окремі корекції у порівнянні з виданням у *Harvard Ukrainian Studies*¹⁷. Адам Кисіль (1600–1653), київський воєвода, походив з волинської шляхетської родини, що виводила коріння з Київської Овруччини, де одним з імовірних предків Киселів був згадуваний у 1456 р. Лазар Браєвич — власник Норинська під Овручем та Івниці під Житомиром. Батьками Адама були Григорій Гнівошович, володимирський земський підсудок та Тереза з Іваницьких. Освіту отримав у Замойській академії, упродовж 1617–21 рр. служив у коронному війську, беручи участь у бушській, орининській і цесорській виправах, а також у поході королевича Володислава на Москву, а в 1621-му р. воював під Хотиним¹⁸.

Наразі найдетальнішим дослідженням біографії Киселя як лідера православної опозиції після смерті кн. Костянтина Острозького є монографія Франка Сисина¹⁹. У дедикації Сильвестра Косова до Патерикона (1635 р.)

¹⁷ Sysyn F.E. Regionalism and Political Thought in Seventeenth-Century Ukraine: The Nobility's Grievances at the Diet of 1641 // *Harvard Ukrainian Studies*. Vol. 6, № 2 (June 1982). P. 167–190.

¹⁸ Wójcik Z. Kisiel Adam Świętoldycz z Brusłowa // *Polski słownik biograficzny*. T. 12/4. Warszawa, 1967. S. 487–491.

¹⁹ Sysyn F.E. Between Poland and the Ukraine. The Dilemma of Adam Kysil, 1600–1653. Cambridge, Mass., 1985.

автор виводить родину Киселя як покровителя православ'я начебто спираючись на повідомлення Повісті временних літ під 997 р. про Свенельда — оборонця Білгородки від печенігів, що мало підкреслити руське коріння родини та «пояснити» його²⁰. Інший предок Киселя, за цією легендою, обороняв Київ під час облоги міста Болеславом Хоробрим, а його нащадки стали служити польським королям винагороду. Посвята подає поклики на дві традиції, що мали аплікуватися до самого Адама — противника нових «печенігів» — татарів та прибічника співпраці з урядом Корони²¹. Найімовірніше, Кисіль, — вихованець майбутнього ректора Київської школи та затятого полеміста Касіяна (Калікста) Саковича був уніатом з народження, а його навернення на православ'я відбулося у 1632 р. за правління Владислава IV²². Кисіль виступав як перемовник та посередник між річпосполитською владою і козацтвом. За спостереженням Франка Сисина, у своїй діяльності він не цурався таких методів впливу на руське оточення, як хабарництво, шпигунство та підбурювання мас до непокори²³. Як зазначає дослідник, Кисіль прагнув створити козацьку еліту зі старшинського середовища, відокремивши її від нерестрових козацьких мас. Позатим, тісні стосунки з владною верхівкою Речі Посполитої та руське походження перетворили його на перемовника у взаєминах з Московією. Тож у декількох списках збереглася промова Киселя перед московським царем, опублікована Ф. Сисиним, де, на догоду адресатові, Кисіль апелював до спільного походження, мови та спільного слов'янського кореня східнослов'янських народів²⁴.

Повертаючись до риторики та словника промови 1641 р., можна зауважити серед головних аргументів Киселя те, що Річ Посполита спирається на три засади: повазі до честі, конфесійній свободі та «суті речей» (тобто незмінності існуючих звичаїв). Темою ораторії є зміни, що сталися у потрактуванні руських (українських) земель після укладання Люблинської унії 1569 р. та запровадження церковної унії — з одного боку, та пониження ролі місцевої шляхти й князів — з другого. Кисіль зауважує: «ми не живемо в тій вільній Речі Посполитій, до котрої приступили наші предки!», хоча «руський Сармат» вільно приєднався до

²⁰ Яковенко Н. Київ під шатром Свентольдовичів (Могилянський панегірик «*Tentoria venienti Kioviae*») // Київська Академія. Вип. 7, К. 2009. С. 10.

²¹ Поп.: Sysyn F.E. *Between Poland and Ukraine*. P. 43–46.

²² Sysyn F.E. *Op. cit.* P. 53–54; Litwin H. *Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569–1648*. Warszawa, 2000.

²³ Sysyn F.E. *Op. cit.* P. 88.

²⁴ Sysyn F.E. *Between Poland and the Ukraine*. p. 89 і далі; Frank E. Sysyn. *A Speech Before the Tsar: Adam Kysil's Oration on August 28, 1647 (N.S.)* // *Między Wschodem a Zachodem. Rzeczpospolita XVI–XVIII w. Studia ofiarowane Zbigniewowi Wójcikowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*. Warszawa, 1993. S. 133–142.

«польського Сармата». Промовець наголошує на рівності між старими коронними землями та новими, зокрема в питаннях релігії. Позбавлення свободи совісті означає, як на нього, урізання вольностей — основи буття «синів свободи», себто шляхтичів. Щодо риторичних прийомів, у цих пасажах, то слід відзначити активне послуговування Киселем антропоморфічною лексикою. Так, за його словами: «з 1576 р. псувалася кров (*corruptus sanguis*) нашої вольності, і тепер вона доведена до такого стану, що неможливо жити». *Avitae religionis* — дідична віра — втратила право спадкоємництва, попри заслуги зароблені кров'ю її вірними.

Перша свобода, акцептована в акті унії, за якою люди «грецького» та «римського» віросповідання мають перебувати в однаковій пошані й гідності, нині викорінюється і руйнується. Окрім релігійної свободи, втрачається також шляхетська, адже забороняється свобода вибору. Інша неволя — неможливість користуватися шляхті *честю*, що надається їй від народження (*native honoris*). Приниження князівського стану Кисіль трактує за нищення одного зі стовпів Люблинської унії. Третій аргумент неволі — брак підтримки війська всією Річчю Посполитою. Через українські волості проходять війська, що призводить до нищення маєтків. Оскільки кварцяне військо стаціонує в українських землях і є заборгованим, то вояки, не маючи з чого жити, добувають поживу в шляхетських маєтках. Попри те, що руська шляхта своїми грудьми закриває Річ Посполиту від татарських орд, вона знищується зсередини. Варто додати, що в питанні псування маєтків промовець мав власний досвід через конфлікт з Самійлом Лашем, підлеглі якого стаціонували в маєтках Киселя²⁵. Кисіль використовує у промові риторичний прийом персоніфікації для окреслення Речі Посполитої як тіла та представляє шляхту як її кров: «піднесіть ваші погляди до гори і подивіться на ті збитки тіла Речі Посполитої, що перебуває у неволі... доки здоровою є кров, — фізичне тіло не піддається руйнації». Твердження про поєднання двох Сарматій ґрунтується на ідеології сарматизму, що належала до однієї з форм месіанства, обраності та слугувала вирізненню шляхетського народу²⁶. Прийом персоніфікації через перенесення рис іншого об'єкта — широко використовувався щодо потрактування Вітчизни у політичних промовах та демагогії. Таким часто вживаним об'єктом була Річ Посполита, котрій надавалося антропоморфійних, тілесних рис²⁷.

²⁵ Gawron P. Hetman koronny w systemie ustrojowym Rzeczypospolitej w latach 1581–1646. Warszawa, 2010. S. 169.

²⁶ Ulewicz T. Sarmacja: Studium z problematyki słowiańskiej. Zagadnienia sarmatyzmu w kulturze i literaturze polskiej (problematyka ogólna i zarys historyczny). Kraków, 2006. S. 157.

²⁷ Herman S. Żywa postać Rzeczypospolitej. Studium z literatury staropolskiej XVI i pierwszej połowy XVII wieku. Zielona Góra, 1985. Про риторику орацій, в тому числі

Ще один термін з політичного словника Киселя — «містичне тіло». Термін *Corpus mysticum*, що початково окреслював християнську Церкву як тіло Христа, залучався задля позначення Речі Посполитої. Це поняття міцно вкорінилося у політичному словництві часів середньовіччя та долучалося до уявлень про володаря як помазаника Божого та його державу²⁸. З плином часу зазнало зміни саме окреслення Речі Посполитої, коли термінологія XV ст. з виразними монархічними рисами, виражена у формулах *Corpus Regni* та *Regnum Poloniae*, набула нового звучання: *Corpus Republicae*, відображаючи таким чином республіканські риси, зокрема, обмеження владних функцій короля та ототожнення поняття *Rіч Посполита* з шляхтою, яка, за окресленням Е. Опаліньського, могла говорити, що «держави це — ми»²⁹.

Паралельно дедалі ширшого вжитку набував термін «Вітчизна», уживаний у трьох значеннях — дідовичного маєтку, локальної адміністративної одиниці та, врешті, політичного тіла Речі Посполитої як вітчизни шляхетського народу³⁰. До категорій політичної мови Речі Посполитої належали й терміни *вольності* та *рівності*, на які нашаровувалися додаткові

політичних докладніше: *Lichanński J.Z. Retoryka. Historia–Teoria–Praktyka. Tom I. Historia i teoria retoryki. Warszawa, 2007.*

²⁸ Алегорії держави і володаря наявні в багатьох прикладах текстів наративної природи. Ернстом Канторович природу таких стосунків окреслює через термін політичної теології (*E.N. Kantorowicz. The King's Two Bodies. Study in Medieval Political Theology. Princeton, 1997*). Перець Шрам ужив до окреслення релігійно-політичних стосунків термін *imitation sacerdotii*, що натякає на надприродне походження влади монарха. Через обряд помазання державець набував рис заступця Христового. Уперше такий обряд здійснив папа Лев щодо Карла Великого. Почасти середньовічні автори зверталися до Старого Завіту та фрагменту Книги Царів, де оповідалося про Самуеля, який виливав на голову Саула олію і промовляв слова, що Саул стає іншою людиною. Монархи порівнювалися до біблійних правителів чи пророків, як от Казимир Великий представлявся з рогами, а мотиви надання Мойсеєм нового закону нав'язувалося до Володимирової місії. На руських землях також однією з перших в Європі постає обряд посвяти державців через прощу до мощів князів-страстотерпців Бориса й Гліба, зведення храмів, їм присвячених, пошанування пам'ятних дат смерті мучеників тощо. Уявлення про містичне тіло держави — *corpus mysticum*, походить від прототипу у відношеннях Христа й Церкви (*Ecclesia*) та містичних зашлюбін між володарем й Церквою. Таку концепцію виголосив архієпископ Йоан Дмиро Соліковський: нація вчинила шлюб між Господом і Річ Посполитою. Подібний мотив звучав з вуст унійного митрополита Кипріяна Жоховського, коли він представляв дарований папою перстень королеві Микхайлові Корибутуви Вишневецькому: за посередництва такого персня певні країни здійснюють зашлюбін з Христом. Див.: *Pfeiffer B. Caelum et regnum. Studia nad symboliką państwa i władcy w polskiej literaturze i sztuce XVI i XVII stulecia. Zielona Góra, 2002. S. 28–29.*

²⁹ *Opaliński E. Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587–1652. Warszawa, 1995. S. 135–136.*

³⁰ *Op. cit. S. 35–36.*

цінності, виражені поняттями братерства, любові до вітчизни, права, згоди та пошанування традиції. У такий спосіб творилася система окреслень *вольності Річпосполитої, вольності вітчизни, вольності коронні та вольності Великого князівства Литовського*³¹. Для прикладу, на сеймі 1637 р. Юрій Немирич, відповідаючи на закид, що антитринітарії не належать до християн, зазначав: «якби ми вірили й гірше, хіба ж ми не є польською шляхтою від народження і перебуваємо in libera Republica, liberi cives, тож ніхто не може нам забрати того, щоб ми вірили як ми хочемо і щоб ми не мали пам'ятати того, що нам in iura exorbitat». Апелюючи до права, Немирич наголошував на тому, що впливало з приналежності до шляхетського стану — право вільного громадянина, який мешкав у вільній Речі Посполитій, до цілковитої вольності, у тому числі конфесійної³². Апеляції до минулого шляхта трактувала у спосіб інструментальний, зверталася до неї у випадку, коли такий прийом відповідав її інтересам. Сила традиції набувала такої ваги, як зазначає Опалінський, що будь-які нові пропозиції намагалися вбирати в одіж давнини. Критика ж сучасності спиралася на виідеалізоване минуле, що викликало рефлексію та згоду на проведення вкрай необхідних змін. Ще одним акцентом у промові Киселя є звернення до правничої складової у справі відновлення православ'я та оборони його існування на теренах Корони. Увагу на побутування аргументу права, апеляцій до давнини руської релігії в православній полемічній риторичі ґрунтовно дослідила Тереса Хинчевська-Геннел на прикладі текстів кінця XVI–XVII ст.³³ Саму ж концепцію правничої гарантії існування православ'я на теренах Річпосполитої вперше окреслив протестант Мартин Броневський у приписуваному йому полемічному виданні кінця XVI ст. «Антиризис», — анонімній відповіді Адамові Потію³⁴. Перед цим, Броневський прислужився розвитку порозуміння між протестантськими конфесіями та православним середовщем. Зокрема, у виданій ним ще перед Берестям праці виписувалися збіги між доктринами східної Церкви та протестантського порозуміння³⁵. З метою зіставлення опосередкованого впливу концепції

³¹ Opaliński E. Op. cit. S. 80–81.

³² Op. cit. S. 83.

³³ Chynczewska-Hennel T. «Do praw i przywilejów swoich dawnych». Prawo jako argument w polemice prawosławnych w pierwszej połowie XVII w. // Między Wschodem a Zachodem... S. 53–60; 28 вересня 1641 р. нунцій Маріо Філонарді у своєму донесенні до Риму, де з обуренням згадував «схизматиків», котрі прагнуть відібрати церкви у католиків, хоч не згадував про промову Киселя: Chynczewska-Hennel T. Nuncjusz i król. Nuncjatura Maria Filonardiego w Rzeczypospolitej 1636–1643. — Warszawa, 2006. S. 125.

³⁴ Broniewski M. Apokrysis abo Odpowiedz na książki o synodzie brzeskim 1596 / Wyd. J. Długosz i J. Byliński. Wrocław, 1994.

³⁵ Артыкулы в которых згдзаяя ся Еwangелиcy з людzми грецкeгo нaбoжeнcтвa і з кoщoцiлoу oриeнтaлнoу в нaуcy збaвиeннeй, щo зa змiстoм узгoджуються з cинoдoм

Броневського на текст Киселя наведу довшу цитату, яка добре ілюструє вплив правничої концепції на подальшу полеміку щодо Берестейської унії:

Prawo, o którym się ten rozdział pisze, jest dwojakie, jedno nie pisane, które zwyczajem zowiemy, drugie pisane, które zaś na dwoje rozdzielić się może. Bo jedno w statuciech i w konstytucjach wszystkim pospolitych zamknięte jest; drugie w liście i w przywilejach, które się z tej miary, że nie są w statut wpisane, prywatnymi nazwać mogą. O prawie niepisanym abo zwyczaju siła mówić nie potrzeba i pokazowania, że go metropolit i z władzkami wzruszył, wszyscy to ludzie widzą, wiedzą i przyznawają, a podobno i sami ci wzruszyciele z to nie mają w sobie śmiałości i niewstydlivosti, aby tego przec mieli. Prawo pisane, gdyby się dostatecznie przekładać miało, przysłoby niezliczoną rzecz przywilejów i listów tu wpisać, którymi częstokroć a osobliwie przy fundowaniu jakich cerkwi, i przy nadawaniu do nich dóbr przez książęta ruskie, a potem przez króle polskie sprawy książąt potwierdzające wolność i trwałość religiej greckiej znamieniem jest utwierdzona. Lecz-żeby to nazbyt barzo ten skrypt przedłużyć, a nazbyt wielkie z niego volumen uczynić musiało-nie chce się tych listów wszystkich i przywilejów wpisaniem czytelnikowi uprzykrzyć; tylko w przyszłym rozdziale kilka świeżych króla Stefana i KJM Pana dzisiejszego ku temu się ściągających listów, a tu w tym paragrafy niektóre z statutu i konstytucji krótko przypomnie i dla informacji czytelnikowi przypisze. A naprzód z przywileju przywrócenia ziemie wołyńskiej do Królestwa Polskiego prze Króla Zygmunta Augusta na sejmie lubelskim w roku 1569 danego kładę te słowa: «Тымже способом obiecujemy i powinni będziemy достоєństw i dyгнитарств i урядów земие naszej воłyńskiej духовных i świeцких, wielких i маłych tak rzymskiego jako i грецкого закону będących nie умniejszać ani затуміаі, i оwszem w cale zachować». Potym kładę słowa także z przywileju przywrócenia Księstwa Kijowskiego do Korony Polskiej, na tymże pomienionym lubelskim sejmie tegoż czasu spisane: «Обіеcujemy i повинні будіе-мы, достоєństw i dyгнитарств i урядów земие нашей кійовскіеј, духовных i świeцких, wielких i маłych, так rzymskiego jako i грецкого закону będących, не умніе-сзач ані затуміаі, i оwszem w cale zachować».³⁶

Слід конче згадати ще один приклад документів, котрі готувалися до сеймів і доносили до шляхти в стислому вигляді ідею непорушності правового статусу православ'я та необхідності його відновлення у кон-

генеральним в Торуні 1595 р. та з'їздом дисидентів у Вільні 1599 р. Див.: *Byliński J.* Marcin Broniewski — trybun szlachty wielkopolskiej w czasach Zygmunta III. Wrocław, 1994. S. 42. На наступних сторінках дослідник подає розбір тексту Апокрисиса.

³⁶ *Broniewski M.* Apokrisis abo Odpowiedź na książki o synodzie brzeskim 1596. S. 27–28.

тексті історії руських земель та їхнього входження до складу Корони. Мова про т.зв. «Синопис», уміщений до щоденника конвокаційного сейму 1632 р., де зачин викладу сягає вселенського собору 325 р., поширення християнства та охрещення Ольги й Володимира. За джерела інформації використано діяння соборів та хроніки Мартина Кромера й Мацея Стрийковського, звідки переказано про створення Київської митрополії й засадничі положення функціонування православної Церкви у складі Корони. Разом з описом історичних подій, до «Синопису» вплетено й документи, що окреслювали правничий статус входження руських земель до Корони³⁷. Такий практичний й одночасно полемічний характер цього твору є характерним для православної полеміки другої чверті XVII ст., метою якої було творення певної візії правочинного статусу православ'я на руських землях шляхом апеляції до давніх і законних засад його побутування.

Як можна судити з подальших подій, антиунійна риторика в промові Киселя не означала його однозначної налаштованості проти пошуку шляхів поєднання і згоди з католиками. Адже за кілька років після виголошення промови розпочалися таємні перемовини між ним, Петром Могилою та уніатами щодо можливостей нового церковного поєднання³⁸. Проект угоди, що його підготували, як уважають, Петро Могила та Адам Кисіль (1644–45 рр.) містив критику Берестейської унії як укладеної без залучення світських осіб. Серед засад майбутньої унії також підтримка зв'язку з Константинопольським патріархом та створення окремого патріархату в Києві на чолі з Могилою. Утім, цей проект лишився не здійсненим у зв'язку зі смертю папи Урбана VIII³⁹. Один з листів Киселя, уміщений до *Silva rerum* Груші (арк. 70), показує помірковане ставлення Киселя до догмату, який з XI ст. вважався за одну з головних розбіжностей між католиками та православними. Ідеться про католицький Символ віри, що прокламує сходження Св. Духу (і від Сина — *Filioque*), адже Кисіль висловлює сумніви щодо православного Символу віри «*Solo Patre*» (від Самого Отця).

Повертаючись до сеймової промови Киселя, варто відзначити широку апеляцію у ній честі (*honor*) у контексті неспокою щодо приниження української шляхти на противагу еліти «старих» коронних земель. Цей же

³⁷ *Mixed O.* Два твори, представлені на захист православних на сеймах 1632–1633 рр.: основні ідеї та проблематика // *Kościół wschodnie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku. Zbiór studiów* / Red. A. Gil. T. 3, Lublin, 2005. S. 123–139.

³⁸ *Chynczewska-Hennek T.* Jakowenko N. Społeczeństwo–religia–kultura // *Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie* / Pod red. T. Chynczewskiej-Hennek a N. Jakowenko. Lublin 2000.

³⁹ *Chynczewska-Hennek T., Jakowenko N.* Op. cit. S. 129–130.

мотив честі також прозвучав, і то найбільш виразно, в панегірику на пошану Киселя авторства Теодосія Василевича-Баєвського 1646 р., на що звернула увагу Наталя Яковенко⁴⁰. Джанбатіста де Лука вказував, що в італійському випадку для окреслення шляхетства використовували два терміни: *onore* (honor, честь), що окреслювало це поняття крізь призму спадкоємництва і тяглості та *virtu* (цнота) — у значенні індивідуальної риси особистості⁴¹. У промові Киселя, як видається, наголошено на першому аспекті вказаних змістів.

Між публічним і приватним: «література» на службі соціуму

Повсякденний побут шляхти та козацької еліти висвітлюють уривки листів, де повідомлялося про урочисті події та свята. Таким, для прикладу, є привітання з Різдом в *Silva regum* Груші — з побажанням довголіття «шляхетської крові» та християнської любові. Інший цікавий лист-формуляр зі збірника — запрошення на весілля, де згадуються слова Менандра про добрих супутниць, та Сократа про приємність зустрічей приятелів. Весільні та жалобні промови стали невід’ємним атрибутом шляхетського повсякдення уже з другої половини XVI ст.⁴²

Щодо перших, то їх появу дослідники кваліфікують як емансипацію метанаративу від середньовічного, загалом негативного, потрактування жінки. Поштовхом до цього нововведення у літературі доби Ренесансу стало піднесення категорії прекрасного. Як зазначає Тібор Кланічай, у неоплатонівській системі філософії автора доби Ренесансу, Марсіліо Фічіно, прекрасне служило символом досконалості — відбитком найвищого добра, тобто Божества, та видимим аспектом правди. Своєму існуванню, згідно з Фічіно, прекрасне завдячує Божому актові творіння, тож людина, яка може досягнути прекрасне, сама набуває божественних властивостей, стає частиною знаряддя Божого містеріуму творіння⁴³.

Ентоні Д’Елья, вивчаючи поширення весільних промов у ренесансній Італії під кутом зору перетину латинської літератури та соціальної істо-

⁴⁰ Яковенко Н. Київ під шатром Свентольдовичів, с. 17.

⁴¹ Roszak S. Op. cit. S. 18.

⁴² Mroczek K. Epitalamium staropolskie. Między tradycją literacką a obrzędem weselnym. Wrocław, 1989.

⁴³ Іншою важливою тезою італійського неоплатонізму стала категорія любові, інтерпретована як наука про такі сили й схильності, котрі наближають до сполучення істот по суті різних, але за своєю природою таких, що прагнуть з’єднатися. Початково для неоплатоників це означало не так зв’язок чоловіка й жінки, як передовсім волю поєднання людини, її душі з Богом. Утім, це не означало, що італійські мислителі не зверталися до концепції любові земної, еротичної, оскільки любов ідеальну, трансцендентну сприймали до певного рівня за прикладом любові фізичної, кохання: *Klaniczay T. Renesans, manieryzm, barok / Wybór i posłowie J. Ślaski. Warszawa, 1986. S. 67–68.*

ріі⁴⁴, зазначає, що вже наприкінці XIV ст. відбувався злам у ставленні до шлюбу, а на зміну ідеалу цілібату прийшла ідеалізація подружніх стосунків та нормативні взірці цивільної, антикізуючої концепції поведінки⁴⁵. У весільних промовах зображували ідеальних наречених, вихваляючи фізичну красу та уславлюючи статеве задоволення. Водночас ці панегірики мали й дидактичну мету оскільки подавали моделі поведінки для наслідування, візію шлюбу, жінки й сексуальності. Крім того, сама публічність їх виголошення становила одну з форм легалізації шлюбу, адже одруження еліти означало підбір відповідного партнера, виходячи з політичних та господарчих міркувань. Людській красі під впливами ренесансних теорій, як зазначає Д'Елья, почали надавати соціального значення, сприймаючи красу як джерело, що зміцнює соціум: люди схиляються перед красою інших; вони насолоджуються красою і отримують задоволення, а родини утворюються, щоб продовжити це задоволення. Італійські оратори також вихваляли жінок як домогосподинь, які підтримують чистоту житла та заощаджують гроші, зароблені чоловіками, опікуються ними, коли ті хворіють чи перебувають у депресії. Тож, ідеальна дружина працює і прибирає, а водночас вона є дорадницею і приятелькою⁴⁶. Оратори обирали за взірці приклади з античності і сучасності, що мали засвідчувати корисність шлюбів задля завершення воєн, формування політичних альянсів та збереження королівств⁴⁷. На широкому матеріалі Речі Посполитої весільні промови доби Бароко вивчала Малгожата Трембська. Дослідниця звернула увагу, що такі промови складають істотну частину шляхетської культури, а обізнаність з обрядами та вміння виголосити весільну орацію слугувало доказом відповідного виховання. Підставовими для розвитку таких промов дослідниця вважає тексти Менандра з Лаодикеї та Псевдо-Дионісія⁴⁸.

Що ж до українських теренів, то перші весільні віншування тут фіксуються у середовищі князів уже в другій половині XVI ст.: за спостереженням Наталя Яковенко, це панегірики 1553 р. на шлюб Василя Острозького з Софією Тарнавською та 1578 р. — Криштофа Радзивила «Перуна» з Катериною Острозькою⁴⁹. У широкому обігу кінця XVI–XVII ст.

⁴⁴ D'Elia A. The Renaissance of Marriage in Fifteenth Century Italy. Cambridge, Mass., 2005. P. 136.

⁴⁵ D'Elia. Op. cit. P. 131.

⁴⁶ D'Elia. Op. cit. P. 109.

⁴⁷ D'Elia A. Marriage, Sexual Pleasure, and Learned Brides in the Wedding Orations of the Fifteenth-Century Italy // Renaissance Quarterly, vol. 55 (2002). P. 379–433.

⁴⁸ Trębska M. Staropolskie szlacheckie oracje weselne. Genologia, obrzęd, źródła. Warszawa 2008. S. 152–153.

⁴⁹ Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. К., 2002. С. 237.

можна виділити три типи промов притаманних весільному обрядові: проповіді, віншування світського характеру й віршовані весільні панегірики-епіталамії. Проповіді на шлюб у збірниках напучувального змісту — Учительних Євангеліях зазнали впливу протестантського проповідництва. На повчання такого змісту, зокрема, натрапляємо у збірнику Андрія з Ярослава 1585 р.⁵⁰ Світську весільну промову міг виголошувати родич, найчастіше брат котрогось із молодих, що дякував від імені цілої родини. Рукопис «*Rhetorica Sarmatico Hymenaeo sacra...*» радив розпочати промову з розважань про приязнь чи з якогось іншого загального місця, далі оратор мусив висловити радість щодо здійснення шлюбу і похвалити подружжя⁵¹. Промова 1612 р. на третій шлюб Януша Острозького (1554–1620), сивочолого чоловіка, та 17-річної Теофілі з Тарлів скомпонована на віддавання панни, містить побажання розквіту родини і примноження князівського роду, майбутнє потомство якого слугуватиме острахові неприятели⁵². Чернець Касіян Сакович, на той час ректор Київської школи, уклав у 1625–26 рр. два друковані посібники із взірцем весільних промов: «Промова про подружжя від молодого», «Подяка після шлюбу», «Віддавання панни до ложниці» та «При ложниці подяка від пана молодого»⁵³. У цих текстах бачимо суміщення традиційного церковного й світського елементів. Так, оратор мав нагадати про швидкоплинність земних утіх — *vanitas vanitatum*, а тексти пересипано прикладами зі Старого й Нового Завітів. Разом з тим у промовах чимало й світських мотивів. Так, перевагою шлюбу Сакович називає уникнення самотності, а хто не мав дружини, той наче й не мав нічого свого. Людину поза шлюбом очікують нещастя, як-от: заздрість родичів, які чатують на спадок, розкрадання майна челяддю. Як зазначає дослідниця, роль дружини Саковичем тлумачиться традиційно: вона — приятелька, втішниця у нещасті. Перераховно й декілька типів дружин: добра господиня, що перебуває при дітях, челяді і домі; пліткарка, яка розносить чутки від дому до дому; побожна жінка, яка шанує свого чоловіка, наче Сара Авраама.

⁵⁰ Такі повчання на вінчання мали виголошуватися духовними особами: Чуба Г. Українські рукописні Учительні Євангелія. Київ–Львів, 2011.

⁵¹ Trębska M. Op. cit. S. 151.

⁵² Trębska M. Op. cit. S. 58, 224–225.

⁵³ Доволі численні друковані тексти Касіяна Саковича, в тому числі переклади та переробки, збереглися переважно в поодиноких примірниках у зібраннях Польщі. Його найбільш знаний твір — фунеральне віршування на поховання гетьмана Петра Сагайдачного має паралелі, що свідчать вторування на вже відомі тексти: Banasiowa T. *Tren polityczny i funeralny w poezji polskiej lat 1580–1630*. Łódź, 1997. S. 71; Новаковський П. Літургійна проблематика в міжконфесійній полеміці після Берестейської унії (1596–1720). Львів, 2005.

Взірець промови уміщений до *Silva rerum* Груші (подяка за віддавання панни), за змістом близький до церковного проповідництва. Апелюючи до «Мойсеевих книг» (Буття, Вихід, Чисел, Левітів, Второзаконня), автор нагадує, що першому чоловікові Бог надав помічника, тож чоловік має залишити батьків та пристати до дружини. Наводяться слова ап. Павла про шлюб як Церковне та Христове таїнство, що Бог поєднав, людина роз'єднати не може; воля Божа, аби стримуватися від парубоцтва, збагачуватися приятельством; зв'язок має поблагословитися вдячними діточками, які стануть втіхою для батьків, адже дім квітнучиме і триватиме через «незгаслих нащадків». До шлюбу потрібно підходити з чистим сумлінням, він має освячуватися таїнствами, схвалюватися та підтверджуватися обрядами й звичаями. Церква затверджує і схвалює шлюб, оскільки це допомагає душі; такий зв'язок розлучає лише заздрісна смерть.

Звертаючися до молодого, промовець радить бути зі своєю супутницею життя нарівно і суворим, і ласкавим, бо ап. Павло писав, що дружина має бути підданою чоловіка і боятися його, адже чоловік є головою дружини, як Христос — головою Церкви, любити її, як Христос полюбив свою Церкву. Жити у шлюбі без сварок складно, а дружина, яка чинить переступ, має зазнати покарання. Їй належить бути цнотливою, побожною і поміркованою в коханні, аби любов до неї не призводила до забування страху Божого, адже надмірна пристрасть призводить до розпусти. У промові згадується про посаг і виховання обранниці з посиленням на Приповіді Соломонові: хто знайшов добру дружину — той знайшов добру річ і вичерпну від Господа любов і потіху. Врешті, молодий має поважати труди матері та складності виховання дітей, коли він дотримуватиметься таких настанов, його рід множитиметься в нащадках як Яків з Рахіллю і Лією, а сам він залишить по собі благословенних синів наситившись довгими і втішними роками життя.

Як бачимо, промова не звертається до високих ідеалів, символізованих постатями античних героїв. Навпаки, біблійний патос і використання Старозавітніх екземплярів зближує її з церковними проповідями та наголосом на важливості продовження роду, а еротична тема обмежується до застережень щодо поміркованості в коханні. Йдеться, отже, радше про соціальні механізми подружніх функцій, далеких від ренесансного ідеалу краси, розкоші й замилювання античними взірцями, що їх заступає «практичніший» варіант шлюбу.

Такі акценти нагадують проповіді з Учительних Євангелій, що значною мірою ґрунтувалися на «Постилах» протестанта й знаного письменника Миколая Рея. Текст, присвячений шлюбові, вміщено у другому виданні «Постил» Рея як повчання на Другу неділю нового року. Автор починає з визначення, що подружжя, в якому мають перебувати всі люди,

є дуже приємним Богові (цю думку повторено рефреном упродовж всього твору⁵⁴). Важливість шлюбу, пише далі Рей, підтверджується першим чудом Христа у Кані Галілейській на весіллі, коли примножилися харчі й вино. Те, що подружжя є наймилішою для Господа справою, встановлено від самого початку світу, зі сотворенням Єви з Адамової кістки. Інший випадок, коли Сара допустила, щоб Авраам нажив сина з рабинею, Богові не прийшовся до вподоби, адже цього позашлюбного сина, Ізмаїла, вигнали з дому, а Сара в літніх роках народила «законного» сина Ісаака. Згадано пророка Давида, якому було обіцяно, що дружина буде плідною, наче виноградна лоза, а його сини зростатимуть ніби оливкові пагони коло його столу. Як і в українській промові, наводяться вірші з Соломонових Приповістей («Хто собі знайде добру дружину, той знайде все добре на світі і черпатиме благословення від Господа свого») та ап. Павла, що чоловік має бути головою своїй дружині, як Христос — головою чоловікові. Ще один Павлів вираз, наведений у промові зі збірника Івана Груші нагадує, що той, хто любить власну дружину, сам себе любить і що дружини мають підкорятися власним чоловікам.

* * *

Стосовно такого популярного жанру релігійної літератури як проповіді, то первісно церковне повчання служило роз'ясненню мирянам Св. Письма та впродовж XVI–XVII ст. у гомілетичу проникли т.зв. тематичні проповіді на різноманітні виховні теми. На відміну від середньовічних гомілій, вони будували за чіткою риторичною схемою, що передбачала поділ на: *exordium* (вступ), *narratio* (оповідь, представлення справи), *propositio* (узагальнення слушності викладеного) та *confirmatio* (підтвердження), *confutatio* (відхилення тверджень противника), *conclusion* (висновок). Поза тим, уже з кінця XVI ст. проповіді починають насичуватися певними візуальними символами — емблемами. Звертаючись до мови образів, проповідники використовували їх у якості аргументів, що мали на меті повчати і переконувати слухачів⁵⁵.

Ще однією новацією барокового проповідництва стало використання т.зв. концептів, тобто метафор, довкола яких організовується увесь текст. Розвиваючи серед багатьох інших авторів, теорію концепту, італійський богослов Емануеле Тезауро (1592–1675) визначив концепт як метафору, зіперту на подібність — *concetto predicabile per metaphora di simiglianza*⁵⁶.

⁵⁴ *Rej M. Dzieła wszystkie. T. 4. Postylla. Cz. II. Wrocław, 1965. L. 41–44r.*

⁵⁵ *Pelc J. Słowo i obraz na pograniczu literatury i sztuk plastycznych. Kraków, 2002. S. 205–208.*

⁵⁶ *Pawlak W. Koncept w poskich kazaniach barokowych. Lublin, 2005. S. 270–272.*

За спостереженням Дороти Гостинської, концепт спирався на зіставлення речей часом протилежних чи невідповідних за своїм питомим значенням, що набували при цьому нового сенсу, або ж «згідної розбіжності»⁵⁷. У такий спосіб концепт, попри свою ілюзорність міг включати в себе елементи спостережень зі світу матеріального.

Silva rerum Івана Груші містить дві проповіді — на Різдво та Великдень, що виводяться, найімовірніше, з середовища Києво-Могилянського колегіуму. Обидва тексти можна окреслити як свого роду каталог концептів та емблем, підібраних за відповідними темами. На початку Різдв'яної проповіді новонародженого Христа названо тим, Хто «учинив собі двері в тілі», але згодом повернувся додому. Отже, перед нами образ тіла як тимчасової будівлі, що ховала в собі Господа перед його поверненням до справжньої домівки — небес. Цей концепт набуває додаткового розкриття у проповіді на Великдень: через рани в Христовому тілі можна бачити Бога-Отця, який з любові до людства поранив своє тіло, і через ці отвори виливається Його любов. Концепт тіла-вмістилища апелює до наріжної проблеми Filioque, адже Отець у такому випадку перебуває в Синові. Інший концепт, на який натрапляємо в проповіді на Різдво, — Віфлеємська стайня-палац, що помістила в собі чотирьох королів та найдорожчий скарб — спасіння людей.

Великодню проповідь зі збірника Груші насичено емблемами, що, правда, рукопис не подає їх зображень, лише описує та наводить відповідне мотто⁵⁸. Для прикладу, Воскресіння тут співвідноситься з райдугою та написом *Serenitatem adfert* (приносить ясність). Нині ж на хресті, продовжує автор, прикраса краща за райдугу — Христова кров, якою земля перевищує небо. Інша емблема — скеля, над котрою зображено пару крил, увінчаних пальмовим вінком з написом *Amat victoria curam* (перемога потребує зусиль). Ще в іншому випадку натрапляємо на емблему тріумфу над смертю воскреслого Христа — череп з написом *Te nunquam timui* (я тебе ніколи не боявся). Діамант з написом на зірці, що сяє над Христом з написом — *Durat et lucet* (триває і сяє), символізує твердість. Перемогу, яку отримав Господь передано через емблему рук,

⁵⁷ Gostyńska D. Retoryka iluzji. Koncept w poezji barokowej. Warszawa, 1997. S. 88.

⁵⁸ Про походження найуживаніших у письменстві Речі Посполитої емблем див.: *Pelc J.* Polish Seventeenth-Century Embleme literature and Its Connections with Emblems Created and Printed in the Low Countries // *Artes Atque Humaniora. Studia Stanisłao Mossakowski Sexagenario Dicata*. Warszawa, 1998. P. 181–195. Автор згадує також друки емблематичного характеру, що мали поширення в Короні Польській: *Łochowski F.C.S.* Emblemata Horatiana Rhythmis Polonicis linguae patriae rhythmographis selectis illustrata. Kraków, 1647; *Cats J.* Silenus Alcibiadis sive Proteus, Vitae humanae ideam, Emblemata trifariam varieto, oculis subijciens (б.м. і р.в.); *Cats J.* Monita amoris virginiei, sive Officium puellarum in castis amoribus, emblemata expressum. Amsterdam (б.п.в.).

що тримають Меркурієву чашу, коло якої схилили голови пара вужів, а по боках роги достатку з написом *Pax et felicitas temporum* (мир та щастя скороминуші). Емблема незмінності — корона, над якою віють вітри з написом *Ad huc stat* (Досі триває!), адже Господь увінчаний короною, що її не в стані зірвати вітри. Ще одна емблема: купідон зі стрілами та луком під ногами, він крутить світом, але під ним хрест із написом *In cruce sola quies* (спокій лише у хресті). Інший малюнок символізує любов, що зі знарядь Христової муки спорядила собі столярське начиння і вправила в них земну кулю.

Насамкінець варто коротко охарактеризувати віршовані вставки у збірці Івана Груші, принагідно зауваживши, що система тогочасної освіти, зокрема клас поетики, призвичаювала людей до висловлення у віршованій формі найрізноманітніших реакцій на актуальні теми. До *Silva rerum* Івана Груші, зокрема, вміщено розлогий віршований текст під назвою «Угорський шабельтас» (торбинка з усячиною, котра привішувалася біля сідла). Як бачимо, тут сама назва вказує на розмаїтість тем, до яких звертався автор: політичних, соціальних, богословсько-моральних. Автор уживає тривіального топосу занепаду сучасних йому часів у порівнянні з героїчним минулим, згадуючи за приклад Болеслава Хороброго. Теперішній король, на відміну від свого славетного попередника, надуживає владою, применшує роль сейму й сенату, а ті не погоджуються, бо «*wytracił Bóg z pomiędzy was szczerę Hektorów Mocnych, a naczynił wam z dzieci senatorów*». Те, що шляхта не зуміла обмежити королівську владу, призвело до її передачі від родича до родича, свідченням чого є повторний шлюб королеви Людвіки Марії Гонзаги, первісно дружина Володислава IV Вази, з його братом, Яном II Казимиром Вазою. Не оминає автор «Угорського шабельтасу» й владних амбіцій цієї королеви, яка дійсно висувалася на перший план політичного життя середини XVII ст., що викликало часті нарікання шляхти.

Щодо засад відтворення текстів, то при публікації текстів, що здебільшого мають макаронічний характер (старопольська мова та латина), дотримуюся засад докладного відтворення письма з узгодженням знаків діакритики.

* * *

Свого часу Едвард Опаліньський слушно звернув увагу на гомогенність козацтва й шляхти, які однаковою мірою становили питому частку суспільства Речі Посполитої, тож політичний устрій козацтва не міг набувати виключно антагоністичних рис у цьому спільному тілі. Серед ознак, що вказують на подібність між козаччиною та шляхтою, на думку дослідника, можна виділити такі: ангажування у публічне життя, готовність служити вітчизні зі зброєю в руках, упевненість у своєму праві на

вольності, ототожнення себе з Річчю Посполитою. Однак низка обставин, часом випадкових, та несприйняття козацтва шляхтою призвели у підсумку до того, що козацька політична культура ставала антагоністичною щодо політичної культури шляхти⁵⁹. Проте покозачена шляхта ще довго зберігала традиції шляхетського повсякдення, що закарбувалися опукло у Silva rerum Івана Груші.

Опис збірника Івана Груші

Національна бібліотека України ім. В. Вернадського, Інститут рукопису, колекція Почаївської Лаври (фонд 313), од. зб. 48, 190 арк.

Рукопис середини — другої половини XVII ст., регулярний курсив, мови — польська і латина, палітурка дерев'яна, обтягнута шкірою, ушкоджена, філігрань «гличик» (за каталогом Каманіна-Вітвіцької прибл. № 1281 — 1647 р.).

(1) Арк. 1–1зв. Передмова (підписано Антоном Максимовичем⁶⁰, пізніший почерк).

(2) Арк. 2–26зв. Виписи з «Церковної історії» (Annales ecclesiastici) Чезаре Бароніо від постанови християнської громади Галілеї, опису безчинств єретиків у Франції 1183 р. очолюваних Котореллі (Cotorelli)⁶¹. Останній запис цієї статті припадає на партикулярні собори. Згадується про смерть Баронія, після якого, за твердженням автора запису, не було кому продовжувати церковну історію.

(3) Арк. 27–27зв. Промова Якуба Собеського, маршалка сейму 1628 р. при читанні ексорбітанцій.

(4) Арк. 28. «Веселе віншування щасливої дороги Його Королівської Милості, на виїзд на сейм Варшавський з Вільни 29 червня виголошене від імени Маршалка трибуналу та сеймику».

(5) Арк. 28–28зв. Жалісна промова.

(6) Арк. 29–33. «Фрагменти, зібрані з різних авторів, котрі мають служити посполитому ладові» (терплячості, цноті, гідності урядників тощо).

(7) Арк. 33зв.–52зв. Промови та епітафії до короля Жигмонта Старого від Мартина Кромера.

(8) Арк. 52зв.–54зв. Промова Адама Кіселя у сенаті про утиски руської віри.

⁵⁹ Opaliński E. Op.cit. S. 261.

⁶⁰ У довіднику В. Кривошеї фіксується Антін Максимович — шляхтич гербу «Пелеш», мешканець Печерська у Києві (1687/93), значний військовий товариш Київського полку (1724–1728); 1711 р. отримав універсал гетьмана Скоропадського на с. Монастирці. Див.: Кривошея В.В. Козацька старшина Гетьманщини. К., 2010. С. 489.

⁶¹ Мабуть йдеться про катаро-альбігойську ересь та одного з «апостолів» Джерардо Серареллі.

(9) Арк. 55–60. Перелік сентенцій, флорилегій та побожних приповістей.

(Parabola na oko Pańskie, y za łaskę Bożą (Incip.: Arystoteles pisze o ptaszku iednym nazwanym od greków caladrios kto iego gdy kto wniesie do tego domu, kiedy chory iaki leży, ieśli on ptaszek będzie się dziwował onemu choremu); Miłość cesarska ku żołnierzom (Incip.: nie może się wychwalić dio Cassius wielkiesy miłści a prawie oycowskiego affectu Traiana Cesarza przeciw companiom żołnierskim swoim, których gdy raz w bitwie walney siła rannych y postrzelanych z placu zwodzono, sam im rany zwięzywał.); [//арк. 55] Powieść na złych sędziów (Incip.: Estratokles y Dyamoclidēs u greków o których Plutarchus poniże da i zna sądy idąc take więc sobie mówili żartuiąc. Chodźmy na złote żniwo które się zrodziło na polu Trybunału naszego); Ograniczenie i definicya niewdzięczności; Początki różne rodziny zacnych; O ludzkim do siebie podobieństwie; O wydurności malarzkiej; O duszy ludzkiej piękne słowa; Axioma Philosophicum o chwaleniu ludzi z przymiotów Boskich; O miłości Pańskiej ku słudze apophtegmaty; O porozumieniu wewnętrznym człowieka; O miłości świeckiej; Notacia o grzebieniu umarłych; Zwyczaj stary około więźniów; Similitudo na życzliwego Rpcey syna; Potioritas amicitia; Trzeźwość starożytnych białych głów; [//арк. 563в.] Druga annotacya o trzeźwoci; Strzeżenie się proznowania y zbytku u starożytnych ludzi zwłaszcza białym głowom; Przestroga białym głowom na spółkowanie z męszczyznami y na rozmowy; Pogrożka złym krolom nie upatruiącym krzywd wdów; Nagroda za dobre uczynki; Potrzeba aby same matki dzieci karmiły; Niesmaki y szkody; Obyczaje białe głowy cudzołożney; Dar Boży w przymiotach białgłowskich; Pytanie o miłośnikach tego świata; Drugie temu podobne; Wzgarda sweckey obłudy; O czystości wdowiey; O ludziach wielmożnych; O proznowaniu słowa; Słowa dusze pobożney do Chrystusa; O zazdrości między ludźmi; Zbytne utaiącym w swojej sprawiedliwości słowa służące; Na iakmużny czyniących zwydzierstwa ubogich; Sposób poznania człowieka mądrego y dobrego; Uczynek miłosierny; Człowiek niepotrzebny na świecie; Napomnienie kapłanom złym z przymówką; Przestroga przełożonym y sędziom złym; [//арк. 583в.] Analogia dzisiejszych czasów prawdziwa; Gratulatio Natiutatis Christi (1671, Incip: Gdym pisma zbawienne niebieskiego sekretarza Łukasza Św. rękę piastował MM Pp, trafunkiem pospolitym, czyli szczególnym Bożym dopuszczeniem, na oczach mi stanęło mieysce ono, kiedy zawołano Jana Świętego); Gratiarum actio pro gratulatione (Incip.: Jeżeli dwa pieniądze w karbonę kościelną od niewiasty ubogiej wpuszczone tę wzieni od Chrystusa Pana zalecenie ze iawnie dał o nich świadectwo mówiąc.); [//арк. 60] Powieść na łakomego z upomnieniem).

(10) Арк. 60–67. Листування, уривки листів, формуляри.

(11) Арк. 67зв.–69. Весільна промова після служби на віддавання панни.

(12) Арк. 69–99. Листування, формуляри.

(13) Арк. 99–106зв. Проповіді з Києво-Могилянської академії.

(14) Арк. 106зв.–120. Промови на різні принагідні випадки, жалісні промови.

(15) Арк. 120зв.–143зв. Промова князя Криштофа Збараського, коронного конюшого при похованні Литовської маршалкової. Емблематичні вірші, сентенції, медитації; подяка Інфляндським комісарам.

(16) арк. 144–150. Фрашки, вислови античних мудреців.

(17) Арк. 150. Подяка єп. Євстафія Воловича підчас конвокацій (Dziękowanie ich MM PP Komisarzom Inflantskim przez IM Xdza Biskupa Wileńskiego Eustachiusza Wołowicza na konwokacye (Incip.: Dwie rzeczy w każdej porządnej Rptej rządu dotrzymywaia, ...mum et poena. Gdy poenis coercentur mali, ...miis in citantur ad virtutis studium nauiter decurrendum boni. Rzymianie igryska swe często wystawiali, na których kto się dobrze popisał ...pium iakiekolwiek et qualitate facti odnosil, był ieden u nich honor który tym ukazywał, gdy kto mężnie na wojnie za oyczyznę się stawiać czego dokazał).

(18) Арк. 150зв.–153зв. Привітання королевича польського Казимира після переможного повернення з Москви. (Wesołe przywitanie naśiasnieyszego Kazimierza Królewicza Polskiego gdy się szczęśliwie z zwycięstwem z Moskwy wrócił. Incip.: Nie bez przyczyny królewiciu PNMI oni starzy rzymianie muzyki Heyeroglyphikem wyrażali concordiam, nie darmo zaprawde y nie bez tajemnic mogę rzec. Iak bowiem concentus, tak wzaiem ostatni upadek in dissonanta albo raczey w niezgodzie oney, fotius harmoniae znayduie się.).

(19) Арк. 154–184. Віршування суспільно-політичне (Węgierski szabeltas).

(20) Арк. 185–190зв. Повітання, формуляри листів, запрошень, зокрема, на весілля. (Quomodo ad nuptias Inuitandi amici? Incip.: Na wesele Wm Mm PN Mense n. die. n. Uniżenie zapraszam, bo ia wesela mększego mieć nie mogę iako kiedy na Wm MmP w domu swoim patrzę. Doznawam na ten czas ku sobie życzliwey chęci y powolność moia przyallską do miększych ku Wm MM Panu zachęcam usług. Jaśniey się dopiero iako pod akt wesoły. Uprzeymośći WmMP ku sobie przypatrzę. Trzymam to odobrym affekcie Wm MmPana, że Akt weso [//190зв.] ły uweselisz y nie tylko go zacną presencyą y mnie z nim oraz przyozdobisz bo powiedział Menander apud Plautum Praecularum existima virum, cui contingat vel umbra amici. Pokażesz się w tym akcie przyllem być, którzy przyiaciół zbierasz. ... według Philosopha Sokratesa).

Тексти

[арк. 1.] Передмова до збірника
Czytelnikowi łaskawemu zdrowia dobrego y szczęśliwego w rzeczch
pomyślnych powodzenia od Pana Boga

Ludzie switnym od Boga objaśnieni rozumem, y w głębokie włożeni rzeszy trudnych y subtelnych pism rozwiązywania, gdy iaką dla wystawienia ludzkimi oczom swej umiejętności przed się biorą zabawę, rowney swemu dowcipowi szukaia Materiey; żeby iako mówią Plato Boską Uczcony mądrością, Ezopowych nie zdał się obracać fraszek: coby go pewnie minąć nie mogło, gdyby ćwiczeniu swemu od wydwnych nauczycielów nabytemu, mniej należney miał miślenia y podiać się rzeczy. Tak bowiem y sama sporządziła Natura, y codzienne nas uczy doświaczenie; że rozsądku wysokiego potrzebująca robota, biegłych rąk, y poradney głowy rostopnego potrzebuje rzemieślnika. A iakoby fortelny y wymyślny złotnik wielkiey był godzien nagany, gdyby na kruszcu swemu rzemieślnu nieprzyzwoitym, przepyszney chciał wyrazić dowod nauki; to iest na ołowiu, miedzi, żelazie, y inney grubey [...]dłey ziemney istocie: tak nie chybnie mędrzec wszelki, na wysokich y nie koźdey głowie poiętnych rzeczy tłumaczenie wyprawiony, nie mnieysząby zasłużył daru nie dobrze zażytego u ludzie winę, gdyby nad dziecinnymi, miał swej umiejętności wyprawiać Ideą argumentami: które u mądrych nie w inakszey, ieno iako u wysmienitych rzemieślników podły kruszeć, powinny bydź cenie. Alec iako człowiekowi celną ozdobionemu nauką, rzecz niegodna podłemi czas trawić, y swemi powołaniu niezgodnymi zabawami. Tak przeciwnie grubemu nieukowi, na zawilej swemi dowcipowi niepoiętnie trudności porywać się; nie tylko rzecz nieprzyzwoita, ale nawet y koźdemu obrydła, potomnemu tych rzeczy badaczowi. Koźdy bowiem który na niepodobną puszcza się z słabszą niż rzecz wyciąga udolnością, cknienie czytającym, sobie zaś wieczną z złorzeczeniem iedna zmażę y źle rozumienie. Takich więc pospolicie pamiętna starożytność, chcąc rzetelnie y doskonale odmalować: człowieka z motyką chcącego świtne zakopać słońce malowała: chcąc rzecz śmiechu godną y ludzkiey nie podobną sile tym odrysować Hieroglifikem. Za czym, gdym to u siebie uważał oboie, czegooby, czyli rzeczy wziąć przed się [//арк. 13в.] memu dowcipowi zgryzłe, czyli na pracę ledwie iuz nie cale dokończoną zwązłemi obowiązując się siłami: tę raczey obrałem, która z mnieyszym głowie mey przyść może uznoieniem; to iest brak kākoli heretyckiego, albo raczey snop, że ... pszennych pism, wiary Katholickiey szodka nieomyłney wybrakować, wiedząc dostatecznie że tylko parvo ponderi exiguae sufficiunt vires. Iednak ieśliby który z zwyczajney y wrodzoney ku porywczōści wszystkim ludziom zembaty Zoil, w tym mi iaką chciał zarzucić uszczypliwą przymówkę, że wilczym zwyczajem (który tylko bezkłopotnie zwykł trawić obroki) cudzym param się potem przecie raczey ponieważ nie

błądzi, kto ludzkim chodzi przykładem; choć z cudzego wzięwszy, chrześcijański te pracą umyśliłem ofiarować wygodzie, niżli w niedobyte zabrawszy bezdroża, które wysokich nigdy nie miaią sapientów, w błotne zaś potym y plugawe wbić się nieprzyjemności bagniska. Tobie tedy pilny chrześcijański czytelniku, tę moję niezabawną zabawę y pracą bez upracowania poświęcam; pewien będąc, że nie tak godność i udatność rzeczy: iako miłości mey ku tobie skłonność y uprzejmość, czytaiąc, szacować będziesz. Bądź za tym zdrów, a tę moję uprzejmą pracę nie iako dziło drogiemi usadzone słowy, ale iako rzecz z wielu miar przyimi, a odebrawszy serdecznie przygarni y zachoway. Dan w obyteli Mharskiej dnia szóstego miesiąca czerwca roku od Narodzenia Pańskiego 1653.

(Далі — перекреслення, підпис пізнішого походження ex libris Antony Małymowicz).

[//арк. 52зв.] Промова Адама Киселя на сеймі 1641 р.

Votum w Senacie o Ucisnienie wiary Ruskiej Jego Miłości Pana Adama z Brusilowa Kisiela

Trzy rzeczy albo raczey swobody, liberam constituunt Rempublicam, trzy opposita tym swobodom conficiunt servitute. Albowiem gdzie usus natiui honoris wolny, gdzie wolny szacunek substancyi, gdzie wolny szacunek sumnienia, nad którym sam ieden Bóg panuie y onemu rozkazuie, tam iest wolna Rzeczpospolita. Lecz gdzie tak wierzą iako każą, tak zażywaią honoru iak muszą, nie w takiej swobodzie substancye maią w iakiej chcą: tam iuż exsulat libertas nastempuie servitus. Koncluzya to iest wszystkich polityków, nikt mi tego znieść nie może, że te są symptomata servitutis, owe zasie demonstrativa Argumenta libertatis. Ten mój Mm Pp założywszy Fundament mowy moiej, z wielkim żalem pozostałych w domach braciey, nie z iednego W[oyewo]dztwa ale ze wszystkich czterech ruskich województw żalosną servitutis faciem prezentuię Wma Mm PP. Bo nie w tey R[zecz]p[ospoli]tey (do której properabant przodkowie nasi y accesserunt wolni do wolnych, swobodni do swobodnych) żyjemy, ale in summa servitude. Co chcąc deducere Wm Mm PP ut nigrum oppositum album appareat magis, iakie pacta przodków Wmm MM PP z przodkami naszymi były? Iakie są swobody poprzysiężone, a iako funditus są zruinowane? To troie przypominam co iest z Ruskiemi Książętą a Koroną. Primum, że przodkowie nasi Sarmatae Ruski do Wm ad Sarmatas Polonos libere accesserunt cum suis diis penatibus: przynieśli prowincye y w nich swoją avitam religionem, że tak iest wymieszony zakon grecki z zakonem WM rzymskim, dlatego tak mówię, bo to są formalia verba privilegiorum, in uno prädicamento, w iednym poszanowaniu iest położony, y uprzywileiowany równy aditus nam do wszelkich honorów, y przodkom naszym, taki græcae iako y romanae professionis obwarowany pogotowiu kathedry nasze, y ieszcze barziej sumnienia nasze w takiej swobodzie, w takiej

wolności są warowane, w iakiey Wmm moi Mciwi panowie sami życie. A zaraz żeby mi kto nie zarzucił tego, że się to ma rozumieć o zakonie greckim w uniey będącym deklaruję krótko: że materies purior est sua. Rok był 1564 kiedy Rus accessit do Korony, rok zasie 1596 kiedy kilka Rusi Unią wzniecili. Jako tedy nie tey Rusi iakiey nie było ieszcze ale tey która była dane prawo, tak liquet iaśnie, że nam którzy y dzisia iesteśmy, et nostrae avitate religioni te dane są privilegia. Jeśliż tedy w takiey iest obserwancie [//apk. 53] w iakiey był zakon grecki przyięty, y ieśli w takiey swobodzie są sumnienia nasze y wolności? taż iest też wolność nasza, y wszytkiego grona pospolitego narodu ruskiego, a my płonne querimonie przynosimy przed Wmm Mm PP. Leć nie w tey są swobodzie, toć nie w tey Rptey wolney y swobodney. Aże to iest bene notum Wmm MM PP wszytkim, że odięta nam iest ta swoboda, toc odięta nam wolność, zruinowane fundamenta wolności naszej a my libertatis filii w iarzmie niewoley karki nasze nosimy. Iakie tey niewoli są vestigia prawa WMM Panów nas uczą każdego ab anno 1576 aż do dnia dzisieyszego: psowała się krew wolności naszej, aż też iuż tak iest corruptus sanguis, że żyć daley nie możemy. Brano pierwey beneficia Rusi starey, dawano ie Rusi nowey, odbierano murowane kathedry, kościoły nie pozwalano dla wolnego szacunku sumnienia nowe sobie budować, dzielono potym nowymi z starymi kościołami, y ten dział Pactis Conventis approbowano, y świątobliwością przysięgi iego królewskiej Msci Pana naszego zapieczętowano. Teraz iuż y tę ostatnią pieczęć violantur passim et ubique zabrano cerkwie, zabroniono exercitium liberum, zniesiono Lubelską cerkiew totius nobilitatis pignus et patrimonium, wzięto per fora, trzymają insze także po wszytkich miastach ubogi naród coelos rumpit suspirys. Pełne turmy pospolitego człowieka, pełne łańcuchi, kaidany kapłanów: a stan szlachecki pełen oppressyi, by naywięcey służył nic nie wysłuży, honory splendory brak mają, Distributium iuste meritum, respectu religionis miia, et quo kto iest Familiey Greckiey et avitae religionis iuż nie iest capax dignitatis, iuż iest diminutus: z naywiększemi krwawemi zasługami swemi non bene meruit in Republica, sed bene exploratus in Religione praemia bierze. Takby pierwsza basis libertatis, która iest wyrażona in Pactis, że Rzymskiego y Greckiego stanu obywatela w iedney czci y godności być mieli, iest funditus eversa y zruinowana. Ale nie dosyć na tey niewoli nobis civibus Patriae, że religio iest diminuta, y po niey stan szlachecki y że wolny szacunek sumnienia iest zabroniony: idę do drugiey a nie mniejszey niewoli: a ta iest że Natiui Honoris nie iest wolny usus. Dwa stany poyrzycie Wm MMm PP w Unią y incorporacyą expressis verbis przyięliście Wmm. Czytam te słowa: stany książęce familie szlacheckie, ex limitatus ieden, drzży skórą nad drugim. Deliquerunt nihil książęta ut priventur honore. Iuż tedy nie masz stanu książęcego? Quis sponsor, że nie przyidzie do nas szlacheckiey familiey? A choćby nie przyszło, są bracia nasi decora et emolumenta kraiów naszych, oni za nas pułkami y assistencyami swymi y za

wszytką Oyczyznę zastanawiaią się nieprzyjaciółom. My za nich tenemur ex vi coniunctionis nostrae kłaść zdrowia nasze y substance. Iura nostra sunt consecrata, coniuncta manu. Za ręce się wziąwszy szli do Uniey książęta y szlachta, a drudzy incorporowali się in regnum, y stanęło pactum a wieczne pactum, że [//арк. 53зв.] księta aequalitatem y paritatem przyieli z stanem naszym szlacheckim: a mychmy też obiecali y poprzysięgli także lubo oni nam równi zostali, nomina ich przecie w starodawney ich czci y dostoiności mieć poprzysięgliczmy. Teraz nie w tey są czci y dostoiności, w którey po wszystkie wieki były. Toć ich iuż honor w niewoli: a za tym drugi filar uniey et incorporationum iest obalony y nie są w Wolney Rptey bracia nasi książęta, ale są w niewoli. Alec ieszcze nie dosyć na tym, że w Ruskich kraiach iedni na sumnieniu, drudzy na honorze sunt oppressi et depressi, nastempuie trzecie argumentum niewoli: substance wszystkie niewolne, nieporządnym woyska zatrzymaniem funditus zniesione włości, w czym iaka krzywda, sama ratio loquitur: in æquali Repubca inæquale onus dźwigać, co być może żałośniejszego? Pokóji iest dobro wszystkiey Rptey, woysko iest wszystkiey Rptey? Lecz nie wszytką Rpta to woysko sustentuie. U starey Rzymiskiey Rptey prezentuią nam starzy historykowie mancipatas iakies Provincias, na które zwykli byli Romani exonerare woyska swoje, tam wszystkie legiones et exoratus na potrzebę wszystkiey Rptey Rzymiskiey fonebant, tam statuia et hyberna woyskom swoim czynili, sami omni onore soluti zostawiaią. Lecz że Romani ad imperandum tym prowincyom nascebantur, a te prowincye ad parendum im et haec onera sustinenda. Iuż to iuż iarzmo zwyczajne na karkach swoich nosić musieli. Prowincye y księstwa ruskie non sunt mancipatae, w iedney że wolności y swobodzie przyjęte y będące nie powinny takim podlegać ciężarom. A gdy teraz ten ciężar wszystkiey Rzeczypospolitey, woysk chowanie ponoszą, redolent servitute, y onym Rzymskim prowincyom aequi parantur. Swobodnie Wmm Mm PP in meditulli żywicie Rptey, przez nasze Oyczyzny tam y sam przechodzą woyska, przeto bogate poniszczały włości. W naszych dziedzictwach ustawicznie statuia et hyberna zadłużonemu żołnierzowi, który głodny będąc y nie mając się czym sustentować, z własnych że dóbr naszych żyć, et sanguinem poddanych naszych sugere musi. Niedosycze na tym, że saepius pokóy Rptey w którym Wmm życie piersiami naszymi sami zasłaniamy woysk Rptey sami sobą y pocztami naszymi nadstawiamy y krwią y zdrowiem naszym gotuiemy pokóy y całość Rptey? Niedosyć na tym, że anniversarii hostes, ordy tatarskie ogniem y szablą oyczyste gniazda nasze znoszą? Nie dosyć na tym, że podatki równo z Wmm na woyska daiemy? Czomu ż ieszcze ma nas premere ta calamitas żebychmy sami te woyska sustentować mieli in communi Republica commune bonum et malum być musi. Gdy gloria, victoriae, pokóy, redundant na wszytkę Rptą czemu onera woysk y woien na nas samych redundare mają. Albo modum belli gerendi pristinum raczcie Wmm resumere: stawaymy obok osobami swemi

sami wszyscy równo, niewczasów zażywaymy, a swym chlebem każdy się sustentuemy, y w domach swych hybernae mieć będziemy, albo iesli pieniężnym żołnierzem woiować y granice Rptey unire chcemy, spółnie się [//арк. 54] wszyscy ad sustendum militem, tak iako konstytucją iuż de hybernis y komissją naznaczoną iest elaboratum, skłonić in aequalitate nostra. Ordinaria bowiem praesidia Ordinarium exercitum, ordinarius exercitus, ordinarium sustentamentum mieć potrzebuie. A iako peniężna płaта woysku Rptey colligitur, że wszytkiey Rptey tak prowiant temuż woysku suadet ratio, iubet aequalitatis non unius Russiae sed totius Reipublicae? Przynosi hetmanom y woyskom summam infelitem, przynosi rei bene gerendae stratę, aż go ta arguit irrationabilem excubiarum et prasidiorum Reipublicae modum. Tego docuit nos experientia z wielką Oyczyzny szkodą. Gdy bowiem kwarcyanne chorągwie y pułki nie mogąc w Ukraine sustentować dissipantur po odlegleyszych prowincyach, a wpada nieprzy[iacieli] w pograniczne Ukrainne włości, iuż tracą dwa hetmani przednieysze terminy antvertendi y avertendi hostem. W trzecim tylko, nieszczęśliwym terminie zostawa, onustum iuż praeda et spoliis ścigać nieprzyziaciela, y ten trudno się nadać może: bo odległość żołnierska celeritati hostis wydolać nie może: albo fatigati continus cursure pentino diem y nocą, y siebie samych wprzód zwoiuią, niżeli z nieprzyziacielem wprzód manus conserere przyidzie. Za czym rem tam bene-gerendi uroniwszy frustrati w zapędach swoich zostawać muszą. Ta iest korzyść te niebłogosławieństwo pańskie inaequalitatis et servitutis nostrae tertia nota et argumentum. Resumo tedy quod praemisi, nie w tey wolney y swobodney Rptey do którey accesserunt przodkowie nasi, ale in servitute nie wolni summienie, nie wolny honor, nie wolne dobra oyczyste mamy. A my non ad regionem sed cum regione, non ad religionem sed cum religione, nie do tytułów y honorów, ale z tytułami y honorami accessimus, do tey spółney Oyczyzny naszej. Przetoż moi Mm Pp y bracia attollite oculos vestros, y chcieycie weyrzeć na te pestifera ciała Rptey symptomata servitutis: concipite in animis vestris, iako iest ciężka, in paritare imparitas in aequalitate inaequalitis. Co in phisico corpore operatur purus, ktory ex natura et utero parentis bierzemy sanguis, że póki non corrumpitur ten, poty trwa zdrowie: corrupto sanguine resoluitur corpus. Toż się dzieie in Mystico Reipublicae corpore: quibus causis coalescit Respublica, eisdem retinetur. Mlekiem wolności alliciti są przodkowie nasi do teyże oyczyzny mlekiem wolności educati iesteśmy, trudno nam kto może propinare servitute. Albo chceycie nas Wmm w tych wolnościach, które nam są poprzysiężone dotrzymać, y onym spółnie consulere, albo to sobie obiecywać, że nobis marcesaentibus y Wmm sami w iedno w swobodach y wolnościach swoich musicie. Bo póki stat ieśli nie wolność, tedy simulachrum wolności, y póki wolny głos w Oyczyźnie [//арк. 543в.] non extinguetur, dotąd my wolnemi głosami naszymi, y wszytkich Wmm desiderys resistere będziemy y po nas successores nostri będą

aż albo nam restituentur wolności nasze y równo z nich z Wmci Mm PP cieszyć się będziemy, albo czego nie życzymy Oyczyźnie Wmmciom y Oyczyźnie y sobie in eadem sorte unaque fortuna et conditione servitutis oglądamy się. Iesli mogąc a nie chcąc liberrimum liberimae. Reipublicae zasczędzić statum, ruynować go in imparitate et in aequalitate będziemy.

Уривки листування

[апк. 60] Litera petitoria continentes gratulationem simul

Wielkie znając Wm MmP, po wszystkie czasy naszego w Ukrainie mieszkania, ku sobie przyjaźni y dobroczynności argumenta, za uznane iednaką z rzecz by słuszną płacić wdzięcznością. Ale że do należnego zawdzięczenia, takiey pilności y starania, któreś podiał Wm MmP około zachowania zdrowia naszego, drogę nam zagroziła teraznieysza chudość y niedostatek, słowy przyidzie z uprzejmego serca pochodzącemi za to wszystko ukontentować. Wielce się tedy z szczęśliwego powrotu Wm Mm P od niewczasów wojennych, ucieszywszy. Winszuiemy uprzejmie doczekanych w nienaruszonym zdrowiu swiąt uroczystych Narodzenia Chrystusa Pana: y praecordia liter życzymy, abyż rąk nowonarodzonego Boga, na Ww Mm P zdrowie długoletnie bez uszczerbku z pokoiem zarówno nie tęskliwym, na domowych zaś y krewnych wszelakie redundet błogosławieństwo: tak żeby smutnego nigdy progi Wm Mm Pana za przyscieni Dawce wszelkiego wesela y pokoju, nie uznały frasunku. A ponieważ to też w ludzkim zwyczajna zachowaniu że Munera qui modit [//апк. 60зв.] sperat maiora remitti. Przypominamy tedy nasze WmMmP przetrzymanie, et suspiria listowne wielokrot powtorzone, pewni tego będąc po zaście Wm Mm P, że przyjaźń swoją nam Mm oświadczoną, wyzwoleniem stąd naszym, że chcesz kontynuować y obesłać nas Wm P po kolendzie iaką przyjemną consolacją raczysz. Za czym uniżenie Wm Mm P prosimy, abyś pro continuitate krwie szlacheckiey, et stimulo chrześcijańskiey miłości, iako niemniej z zwykłej ku nam uprzejmości swojey, raczył o nasze stąd wyswobodzenie u JmPH uczynić instancją, żebyśmy wolniej zawziętey z W MmP zażyć mogli conwersaciey, y za pokazaną miłość wcześniej debitas rependere grates. O czym nic nie wąpiemy, że pokoju, którego się przyszlą z powieści ludzkiey karmimy nadzieją, y my doydziemy uczesnictwa, ieżeli tylko łaska Wm MMP przystąpi y osobiwie pieczałowanie. Zdrowia za tym wygodnego, y pomyślnego, szczęścia ku pożyciu doczesnemu w długi wiek WmMmP życząc. Samych siebie z usługami naszemi iako naypilniey nie odmienney zalecamy łasce.

<...>

[//апк. 67] Przez czas mego w Ukrainie zatrzymania aż dotąd żadney prze moię niedolą nie mogąc się doczekać okazji w którejbym żalosną moją prozbę WXM dobrodzieiowi memu przełożył, teraz dopiero fauentibus caelis, a za powodem IM Oyca Metropolity Kiiowskiego Mm P wzięwszy

wiadomość, że dla odyskania P. pułkownika Kiowskiego w woysku WXM będącego pisarz pułkowy iedzie, zdarzyło mi się pokornie WXM Pm supplikować, prosząc uniżenie, abyś nie tak zasług moich którem będąc przy boku WXM. Wiernie y życzliwie oddawał, iako miłości Bożey pamiętnym będąc, y chrześcijańską nad gorzkiemi, a krwią prawie roztworzonemi łzami uięty commizeracją, ieśliby on ku swoiey przyszedł swobodzie, y mnie naynieszego chłopca swego z Tarasu Ukrainnego wydwnąć z bracią drugą raczył. Co rozumiem snadno WXM DM uczynić będziesz mógł, kiedy Regestrem specyfikowawszy szlachtę zatrzymaną, y mnie równo z niemi położyć w ten że poczet roskażesz. Mam zupełną nadzieję, że hebom iuż był rospaczył o swym stąd wybawieniu, iednak mię łaska młcawa WXMaD nawet bez ciężkiego zawodu iedne tylko iota przez list do JMP Hetmana Zaporoskiego namienione może wyswobodzić. A ia skoro ieno na pożądaną wyidę wolą WXM dobrodzieia mego przy uniżonym podziękowaniu obłapiwszy, odtąd daley lata moje dożywotnim WXM. Dobrodzieia mego consecruię usługom, które y krwią moią, gdy tak Boskie sprawi z rządzenie pieczętować obowiązuię się. Więc też wiedząc dobrze że y dotąd w słodkiey pamięci zostaię WXM. Zachowała braterską miłość św. Pam. Xcia ImP wojewody Ruskiego, zaczym w nadzieię tey słudzy po nim pozostali, a teraz w tym nieszczęściu z równego zły fortuny losu że mną sequestrowani, o iednakież, że mną do nóg WXMPn upadaią uwolnienie spondendo wszytkiemu światu dobroczynność oświadczoną opowiedać y zasługować uniżenie. W czym dobrze cieszyć sobie maią, y ztąd osobliwie, że WXM PM przyiał na się Św. Pamięci Xcia, pozostałego potomka patrocinium, a consequenter y sług wsztkich Xzny Jey Mci turelle. Wszakże tych sług nie tak wielka gęstwa rozumiałabym że się nie zacisną u przeprawy. Boga mego za tym o przyiazne we wszelkich zamysłach szczęście, y zdrowie nienaruszone w lata późne y wiek długi WXM dobrodzieia mego, proszę codziennie.

[//арк. 67зв.] Промова на віддавання панни-молодої

Mowa po szlubie na oddawanie Panny

Że trzech osobliwie przymiotów zwyczaie pożycia ludzkiego przybieraią swemu zaleceniu ozdoby MmPP y bracia etc., kiedy które dawnością od Boga są ufundowane, y które godnością y zacnością uprzywilejowane, y które nad to iakim zapieczętowanie pożytkiem. Czego bowiem starożytności nie stwierdziła powaga, to snadno przewrótność ludzka, nowochytremi wymysłami nachylić y napsować może, czego zacności y godności iaka nie przyfarbowała okrasa, to krom wszelkiey wątpliwości w lekkie zachodzi poważenie, czego na koniec pożytku nie osłodziła nadzieia, do tego koniecznie z trudnością świeckiego powabić ochotnika. W stanie świętym małżeńskim, acz wiele różnych ku przyozdobieniu udatności iego nayduie się specjalów, ieśliby kto iednak dawności zachowania bystrolotnym dowcipem ciekawie upatrywać

pozornych iey y obfitych, z pierwszej księgi czulego męża w miłości [//арк. 68] Bożey Moyżesza, nasycić się może dowodów, gdzie stworzenia człowieka Duch Boży porządkiem uściłaiąc okoliczności, widocznie świadczy iż iak prędko pierwszego w pospolitości rodzica naszego żywotnym Bóg natchnął Duchem, mimo wszystkie inne życiu skazitelnemu przyzwoite potrzeby, nierozdzielne dawszy mu pomocnika, temi go miasto szlubu, y nie rozprzęgłej miłości zaszubił słowy. Opuści człowiek Oyca swego y matkę swoją a przystanie do żony swojej, y troche wyżej mówiąc: rosnicie y mnożcie się a napęlniajcie ziemię iakoby wzorem kapłańskim ubłogosławił. Jeśliby zaś kto z dwornego uporu domagał się zacności y godności? Obaczy bez wszelkiej trudności gdy uważy, iako ten stan cerkiew święta swoją uwielbiła y ukoronowała powagą, kiedy go miłozgodną wszystkich pasterzów y obrońców swojej całości, constitucyą, w niepokalane policzyła sakramenta. Iako ludziom do sprawowania się w nim opatrne, ucciwe y bogoboyne obmyśliła sposoby, y ostrożne podała warunki, żeby każdy ku takiemu zmierzaiący ziednoczeniu, nie bydlęcym, ani oślim (którzy rozumu nie mają) iako psalmista mówi, zwyczajem, ale bacznym y porządnym rozmysłem, przez przysięgę świętobliwą, y kapłana sługi Bożego upomnienie y błogosławieństwo przystępował, ponieważ wielki to iest sakrament w Chrystusie y w cerkwi, iako Paweł przestrzega przechwalebny. Jeśliby ieszcze chciwe iakie serce, pożytek łakomie żadny wyczerpnąć sobie życzyło? Izali kto może tak być niewstydlivy y nienasycony, któryby większego zbogacenia potrzebował nadto, kiedy wszechmogący y iednowładny Bóg, małżeństwo złączenia świętych patryarchów uczyniwszy? Uczestnikiem, łaską ie swoją k temu y oświęceniem uwiencuie, iako Paweł Ś. naucza mówiąc: tak iest wola Boża poświęcenie wasze abyście się od porubstwa wstrzymawali, kiedy iednomyślnym z obu stron obdarzy pożyciem, kiedy w miłych y z żadną nieporównanych ceną przyiaciół zabogaci, kiedy nakoniec związek ten dziatkami ubłogosławi wdzięcznemi, y nad wszelkie dostatki nabyte barziesy pożądanemi, na których nie ustaiąca Naywyszemu stwórcy chwała, rodzicom nieprzybrana pociecha, y imienia ich domu kwitnąć może y trwać nie ugasła potomność. Gdy ia tedy zawiedzionego Wm MmP ku czci godnemu uyrzałem aktowi, miałem dobrą nadzieję, że do niego z takim spieszyłeś przygotowaniem, iako do sprawy z rządzeniem ustawą Bożą ugruntowanej: z taką uczciwością y ułożeniem sumnienia, iako do tajemnicy obrzędami y zwyczajem. Cerkiew świętey stwierdzoney y pochwaloney, z taką ochotą y przedsięwzięciem, iako do rzeczy duszy swey bez wątpienia pomocney y pożyteczney. Mniemam y teraz żeś WmMmP, o czasie ostatniego dokończenia, dostatecznie tey przestrzeżony społeczności, że iey tylko sama mroźna (iako mówią Poetowie) y zazdrośna śmierć bywa doskonałym rozwodem, że tey przyiaźni, ani ostateczne ubóstwo ani poboczne y obce z obietnicami bogactwo namowy podszeptywanie, ani żadna zła przygoda, ani iakiekolwiek zawaśnienia y niesmaki lubo z oblesney y

[//арк. 683в.] dwuliczhney powieści ludzhkey, lubo dobrowolnie z Fantastychney ku przyiacielowi nienawiści uprzatnione kiedy rozprzegaią, ponieważ co Bóg złączył — człowiek rozłączać nie powinien, że nakoniec ani obmierzłych chorób wszechmocne dopuszczenie rozwodzi, sam tylko dzień ostateczny życia powierzonego, ma być iey dokończeniem. Nie wątpię k temu, żeś WmMmP z codzienney służ Bożych instrukciey dobrze nawykawszy, nauczył się iakiey miłości, iakiemu poszanowaniu, y iakiemu oko to wszelkich potrzeb y niedostatków małżaki swey staraniu odtąd zostałeś obowiązany, więc zaś iakowey władzy y surowości, y iakiey przeciwnie zażywać ku niey winienes łaskowości i prawdą to, że y Paweł święty daiąc po życiu małżeńskiemu dróg dobrych przykazania, mówi: Żony niech poddane będą mężom swoim; i wyżej: niech się mężów swoich boją, ponieważ mąż iest głową żony swey iako Chrystus głową cerkwi. Wszakże zaś dokłada mówiąc: Mężowie mieycie w miłości żony wasze, iako Chrystus umiłował cerkiew, y te dalej przyszywa przyczynę że kto miłuje żonę swą samemu sobie wyrządza miłość. Gdzie, kiedy mówi przebłogosławiony narodów nauczyciel, aby się żona była męża swego, mąż zasie aby iey był iako sam sobie życzliwym, daie nieiako znać, iż w małżeństwie drugdy bez swaru, bez rozsterków y niesmaków żyć przytrodniejsza; wszakże, y żona przestempna, gdy zawini, tak ma być rozsądnie karana, żeby każń grzechu miarą nie przynosiła, y przeciwnie cnotliwa y pobożna w tak umiarkowanym ma być kochaniu, żeby miłość ku niey, o Boskiey powinności zapomnienie y uposledzenie nie przywodziła y niewieścią nie trąciła miękością. Albowiem zbyczna y nad zasługi kara o rozpacz, zemstę y o złe podusza pomieszkanie, miłość zaś nieumiarkowana, y nayposłuszniejszą o rozpustę y pierzchliwość przyprawuie. Tuszę ia na koniec, że Wm Mm Pana tak sama lat męskich dyskrecya, iako y wielkie między ludźmi doświadczenie informowało rzetelnie, iakąś powinien Jey MPN dzięki i nagrodę, która nie kosztownemi zniewolona upominkami, nie prywatnym WmMmP uwiedziona dobrym mieniem, staraniu y proźbie przyiacielskiey uprzymą y przychylną stawivszy się, krwie swey, przebranych cnot córki, iey Mc Panny N, wstydlivie bogoboynie y na wzór samey siebie wychowaney w stan małżeński nie broniła. Za co nie zawiodę się gdy obiecywał będę, że się Wm MmP wzdrygnawszy na słowa mędrca mówiącego: kto złorzeczy oycu swemu i matce swey, pochodnia iego zgaśnie wposrzed ciemności, życzyć sobie tey boskiey pogróżki nie będziesz, ale wdzięcznym macierzyńskiego serca ku sobie skłonienia zostaiąc, wszelakim iey Mci przygodom, potrzebom, y rozkazaniu powolnym być zechcesz y dlatego osobliwie, że żadnych przed oczy nie stawiać sobie bałwaników nieznaomości, y nie upatruiąc uprzedzenia przychętnych zadatków, które naybarzies do przyiaźni drogę sciełą, bez odwłocznie szczęśliwy y pomyślny zawodom WmP uczyniła skutek, iey Ms Pannę N pocieszną córkę w dożywotnie pozwoливszy towarzystwo. Z którą gdy posłuszeństwo z miłością, wstyd z skromnością, y powściągliwość z

boiaźnią Bożą, y wszelkich cnót sprzęt, iakoby z nią z dzieciństwa uchowany Wm MmP za naywyborniejszy oddaie posag, [//арк. 69] prawie się o szczęściu WmMm Pana y dowodnie to sławić może co niegdy Salomon o żonach napisał wybornych: kto znalazł żonę dobrą — znalazł rzecz dobrą y wyczerpnie od Pana łaskę y pociechę. A przetoż tak znamienity z rąk iey Mci biorą kleynot zawsze mieć przed oczyma y uważać WmMm P będziesz zażyte około wychowania w dzieciństwie frasowite ustawiczności, około nakładania w Państwie do cnot y pobożności trudy Jey Mci macierzyńskie y molestie, nakoniec poniesione ciężary w terażniejszym na stan małżeński postanowieniu, a to w twardą y niezbytą zagarnąwszy pamięć, uniżonością bez ociągania, wygodą bez twarzy zamarszczenia y obrotnemi nagradzać zabiegami y poszanowaniem będziesz usiłował. Co gdy Wm MmP wykonasz, bądź pewien od Boga w łasce nieprzebranego, iako Abraham usprawidlewienia, y iako Izaak ubogacenia, y w ludne potomstwo wzmnożenia iako Iakub z Rachelą y z Lią, y tak się stanie, że y dusza Wm MM Pana wszelkiemi opływać będzie dobrami, według słów mędrcowych sprawiedliwym przeobiecanych, y błogosławione po sobie zostawisz syny, lat się długich y pociesznych pierwey nasyciwszy. Których my z braterskiey uprzejmości krom innych Boskich życiu zgodnych dobrodzieystw y darów, sercem życzymy nie odmiennym.

[ark. 99] Уривки проповідей Києво-Могилянської Академії

Praxis orationum varii generis traditarum in Collegio Mohilaeno Kioviensi studiosae inventuti

Gratulationes natalis Christi. We żłobie dziś leży Bóg MmP, wziął na się ciężar natury ludzkiej odpoczywać musi, młode ma członki, tak wielki one przeważa ciężar. Leży Bóg w ciele ludzkim bo przez grzech upadła naturę przyjął. Stać mu z upadłą trudno była rzeczą. Ani peluchami spowitemu co innego tylko leżać przynależy. Bóg się więzi, ludzką naturą y pieluchami inaczej się z tego więzienia nie wybie, aż sobie w ciele drzwi uczyni, y tak do oyczystego powrócił domu. Z Bogiem złączone ciało tak się go trzymać będzie, że y do oyczyzny biorącego się nic puści. Pewna przy Bogu, naszemu złączonemu ciału do wiecznego pokoju droga y tu na ziemi by nie tęskno było, Bóg nas z Anyelską przyszedszy uwesela muzyką. Tey uciechy zażyway Wm MmP, iaknaydlużey, wesołego zawsze w swych zamysłach uznawaiąc szczęścia, po długim wieku cnotami y sławą bogatym, za pewnym w ciele naszym wodzem do wiecznego zaydziesz pokoju. Od dzisiaj człowiekowi Boga szukać nie trzeba, bo on go sam nayduie kiedy do niego w ciele przychodzi MmP. Nowego gościa wielka ludzkość nasza, bo tak mile przyjęła, że go y wypuścić z gospody swey kiedy wiąże nie myśli. Co za dziw? Że ludzkość Bogu tak barzo rada? Od niemych wpuszczaiąc do swego domu zwierząt pobudkę bierze. Nie wiem ieśli Bóg z tey czci[...] łzy smętku znakiem, niech iako chce Bóg człowieka płacze, człowiek się dla Boga rozśmieie, y

doświadczenie każe po dżdzu się pogody spodziewać. Miei ią WmMmP przez wszytek wiek życia swego, iasności sobie z nieustały ku Cerkwi Bożej gorliwości, z gorącey ku oyczyźnie miley miłości przymnażaiąc, niebocie z twych cnot uwitym niewiedniącym u koronuie wieńcem. Bóg dziś do człowieka przychodzi MmP czemu nie człowiek do Boga? Wždy sługa do Pana, nie Pan do sługi nie chodził? Miłość pospolity przemieniła zwyczaj. Karzemy też Pana za to kiedy wiązemy, a on żałuie kiedy płacze. Piękna w Panu pokora, przebaczyć się godzi, wiedział że nam lub sługom na głos Pański nie spora była do nieba droga, onemu to iako z góry łatwo się spuściło. Prędszy teraz będzie na posługi sługa kiedy mu Pan iak ma służyć sposób podaie, drogi też był sługa do nieba nie świadom, przysłużało Panu do swego pokoju drogę pokazać, przyidziemy do niego wszyscy za nowonarodzonym [//apk. 993в.] Panem, sługom za Panem chodzić zwyczajna. A nim WmMm Pana nowonarodzony Pan iako kochanego sługę na wieczny swój pokóy wiecznie, tu długiego przy szczęściu zażyway wieku, dobrą sławą onego sobie nadstawiając. Powtarza Bóg naród że nie swoje MmP urodził się Bóg z Oyca przed wieki bez Matki, dziś się z Matki bez Oyca rodzi. Dobra rzecz narodzenie iego więc dobrze że one powtarza, by nie te drugie narodzenie ani byśmy o pierwszym wiedzieli, bez którey wiadomości żaden by do nieba nie dobrał. Pożytek niebo dzisiejszego narodzenia, niebu nie rad, kto z narodzenia nie wesoł. Niebo, zaś, że oyczyna słodkim iest gruntem każdemu. Pewnie do niego zeydziemy, bo tego, kto z nieba przyszedł drogi świadomego za wodza mamy. Że się ziemnym skarbem niebo kupuie W Móy M Pan tu na ziemi cnotami swemi one kupuy, takie ie Wm Mm Panie nowonarodzony przeda, który ceny naydroższe które wziął z Panny przyda ciało. Miło Bogu z człowiekiem, bo się dziś z nim łączy, ale człowiekowi z Bogiem miley bo on bez niego być nie może, ten zaś bez człowieka był przed wieki. Sprawí to złączenie Boskie pod czasem z człowiekiem, że y on z nim będzie na wieki. Nie przyidzie w to, tam rzdko byway gdzie cię lubią, będzie człowiek zawsze z Bogiem, przeto że go lubi, nie wiem, co tak pięknego Bóg w człowieku obaczył, że się do niego aż na dół spóścił, by kto teraz człowieka ważył drogi iest, nie dla siebie, dla Boga z którym się łączy, toć Bogu człowiek się podobał, iako z nim miał być złączony, alec tak y bez człowieka sam sobie Bóg dostateczną był uciechą, y same człowieczeństwo że dzieło rąk Boskich podobać mu się miało, czemuż nie insze dzieła do łączenia z sobą Boga probudziły? Osobliwa do człowieka miłość na to odpowie. Nic słudze nie zostaię kiedy się w nim Pan kocha tylko wesele, niech że to przez wszytek wiek serce Wm opanuie. W Bethleemskiej stayni dziś nayduiemy Pasterza MP, ponosie w niey trzody swey spodziewał? Czy iako baranek grzechy gładzący między bydłety na sianie odpoczywa? Cóżkolwiek atoli to które obrał pokory mieysce. Same się mieysce wstydzi z tego, że nie według pasterskiej godności Panu się stawí. Ma stąd swą zasłonę że się to w nocy dzieie. Obiawia niebo niegodność mieysca, kiedy nad nim iasną

gwiazdę stanowi i niegodnym czyniąc mieysce niebo, gdy mu świecąc służy, godnym go czyni, y by żadney ozdoby nie miało tym samym godnie, że Bogiem obrane, co mu się podoba godne być musi. Ktoż iuż Bethleemska staynią, staynią nazowie? Która czterech królów w sobie trzyma, toć iuż pałac nie styania? Leży w niey skarb naydroższy, zbawienie ludzkie, toć iuż y nieba większego skarbu nie pokażą. Droga to staynia do ktorey by tylko przysli z pokłonu, a wielkie podarki królówie oddali. W niey okup leży natury ludzkiey nad one zacnieyszy pokazać pokóy. Która na ziemi pokoie czyni, panem ona narodzonym tak ozdobną została. Który gdzie się nayduie to zdobi. Przenieś go łatwo iako młode dziecięto do swego domu Wm MPan on cię niebieską rozswieci radością Pańską iey Wm MP przez wszytek [//apk. 100] wiek nadzielaiąc ręką. Z Bogiem się natura nasza dziś łączy. MP wszelka uciecha za tym związkim idzie, bo być z Bogiem ostatnia szczęśliwość. Pozayrzeli nam tego szczęścia anyołowie, gdy się cudzemu przypatrując dobru aż na dół spuścili dzieiec w rzkomo płaczące swą muzyką ciesząc, ale sami barziew uciechy potrzebiuą, bo ich to boli że się Bóg z człowieczą a nie z anyelską łączy naturą. Wszak się te obie natury pośliznęły. Bóg dziś ludzką podeymuie, o anyelskiey nie myśli. Bliższą Bóg miał do anyołów drogę, bo oni na niebie gdyby dla powstania ich anyołem został; dolszy tu kres do człowieka bo na ziemię. Alec Bogu który wszędzie iest krótszey y dłużzey drogi nie masz. W tym tylko rzecz? Czemu dla upadłego anyoła nie stał się anyołem? Dla człowieka człowieczą wziął naturę, do woli miłość większą się przyłączyła. Dobra nadzieia kiedy Bóg człowieka lubi, tak on na nim co zamyśli wymoże. Czego dziś sobie Wm MmP u Boga tylko pragniesz, bądź pewnym że dostąpisz, ja z swey życzę aby Wm MP hoynemi opatrzył darami ktoremibyś Cerkwi Bożey y oyczynie miłej usłużył, a im tu księszą zasługę ukażesz tym cię bogatsza w niebie okryie korona. Więcey dziś uciechy niż słów potrzeba MP, powite niemowiátko gdy same milczy, mówić nas nie uczy, gdy się rodzi do uciechy pobudza. Lecz niemowiátko płacze, toć nas do smętku wali, nie to, nie we łzach uciecha miłość rozbiia nawalności, ma ta ogień w sobie, iest nadzieia że wilgotne wysuszy powieki. Barziew łzami Bóg nam wesele czyni, bo go tak że prawdziwym iest człowiekiem poznawamy. Za nas to Bóg odpłakał więc nam tylko wesele zostawił. Tego WM MP na długie lata zażyway tu na ziemi po mału do wesela przywykaiąc, nim się do wiecznego dostaniesz.

<...>

[//apk.100зв.] Schody dziś Bóg aż nazbyt, kiedy samego siebie człowiekowi daie MP bierze człowiek z ochotą Boga, a iako podarek drogi obwiia, lubo go y obwił y obwity skarb poznali królówie, z podarkami do tego skarbu idą mało go sobie nie kupią? Kupią kiedy go Bogem być poznaią, całego pono obwić trzeba było żeby go nie poznali, ale tu błyskaiące zrzeńce prędziew królów do siebie niż gwiazda powabiły. Nie trzeba zayrzeć królom, że

tak drogiego pokłonem nabyli skarbu. Bóg Ociec za podarek Syna swego ludziom posyła. Każdy go bierze kto się iako prawemu Bogu kłania, ani go ubywa lubo się wszystkim udziela. Pełne morze choć się na wszystkie rozplywa rzeki. Ten drogi od Boga Oyca człowiekowi podarek Wm MP z taką (iaka od niego masz) przyiąć racz ochotę, naydziesz w tym podarku czego sam zechcesz, na wszystkim cię on ubogaci, zdrowiem y wszelakiemi dobrami opatrzy.

Nisko się wysoki Pan dziś kładzie MP, zwykły człowiek nisko w ziemię patrzeć więc by na Boga patrzył nisko się położył. Czy tak też leży iak mu usłano? Wzdyc Pan? Wolno mu było aby wyżej posłano wskazać, a trzeba by Bogu w ciełe wysoko leżyć przywykać, bo mu kiedyś na górze pościelą, y było ieszcze wyżej krzyżowie łóżko postawią, snadź, że mu nie w smak, że nisko posłano, kiedy płacze, Pan wysoki do niskiego nie przywykł legania, większa rzecz naturę ludzką przyszedł poprawić, gdyby mu źle było leżyć łatwo by poprawił. Nie płacze Pan, rosa to z nieba spada na ziemię aby zakwitnęła, iakoż y kwitnie, bo y Panna rodzi, potrzebny kwiatkowi nowo z czystey panienskiey ziemi wynikłemu ten deszcz, bo y kwiatek skropiony w górę, idzie, tak nam większą wonnością będzie. Iz małego kwiateczka szeroko się rozlegaiący Wm MmP zażyway wonności, weź go do swego wirydarza, niech ci rość wonność wydaie. Czego i sama wiosna nie zrodzela, to nam dzisia zima rodzi. MP ziemi to pono płodney przypisać, aleć dzisieyszego rodzaju Panna ziemią którey czystość rodzić broni, no my się rodzaj, bo Bóg rodzi z niezwyčajney ziemi, bo z Panny nowym owoc wychodzi sposobem, bo zimie mądrość się przedwieczną Oycowska rodzi, co za dziw, że nowe rzeczy czyni? Do nowego wynalazku sposobna mądrość, co też nowego to lepiej nas cieszy, tym poznawamy że z góry tego owocu nasienie, bo y zima z owocem się pospieszyć musiała, kiedy sam Duch Ś. na czystą ziemię Panienską nasienie rzucił, ieśli z góry na ten owoc siano, to się nam go upomnią. Myśmy go iako swoy sнопек z pola zebrawszy związali, ani go oddamy, aż wszytek świat nakarmi. Zażyway pokarmu z tego owocu, tak on nasyci Wm MP że żadnego naden smaczniejszego pokarmu nie uznasz. Z lepszą się nowiną y niebo nie pokaże z iaką świat pokazał, kiedy Boga urodził MP nie nowina to wieczności, iuż ona na to patrzała, gdy się ieszcze przod iutrzenką [//apk. 101] iasność Oycowska rozświeciła, ale też wieczność ma się czego dziwować gdy nowym sposobem w ludzkim ciełe oycowską iasność świecącą widzi. Upatrzyła przedwieczna iasność kiedy ziemię oświecić miała, naybarzies zimie iasności świat potrzebował, aby obywatela swego zagrzał, do końca by oziębłość naturę ludzką dręczyła, by nie ta iasność ciepła przydała. Dobrego się przy tym cieple na ziemi spodziewać urodzaiu, bo z samego nieba nowy zasiewacz schodzi. Mądrości z nieba zniść przychodziło, kiedy na ziemi niewiadomość pobłądziła, bezpiecznie sobie postąpimy y w naytrudniejszych rzeczach mądrość Boską przy sobie maiąc. Wezią do siebie Wm Mm Pana obrotnemu na świecie zabezpieysz szczęściu, po woli Pańskiey żyjąc.

<...>

[//apk. 102] Narodzenie Pańskie przywodzi mi na pamięć dobrodzieystwo, którem przez naturę wziął od Wm MmP mnie wielce M dóbr, y abym onego wdzięczen był stąd mi pokazuie, że gdybym naprzod swego narodzenia od Wm Mm P nie wziął, anibym na Narodzenie Pańskie patrzył. Takem tedy wiele Wm Mm P za te beneficium naturam powinien, iak wiele z Narodzenia Pańskiego wynikłych dobrodzieystw zażywam. Nie potkałaby mię ona wieczna chwała, którą Bóg krwią swoją kupować na ziemię przyszedł, gdybyś mi Wm Mm P świata widzieć nie dał. Uczyniłeś mi że iako po słopniach przez światło doczesne przez WM Mm P udzielone, do wiecznego światła narodzeniem Pańskim nabytego postempuię. Naturalis tedy beneficija wdzięcznym będąc nowonarodzonego Pana proszę, aby on oprócz innych nieba godnych Wm MmP zasługi za to niebieskiej światłości przydał żeś mi na światłość tu patrzeć darował.

<...>

[//apk. 103зв.] Quomodo Gratulatio Resurrectionis Christi Conficienda

Aż dzisiai po chmurey nad grobem Pańskim żalobie iasnąśmy pogodę obaczyli MP, starożytność malowała na niebie tęczą z napisem serenitatem ad fert. I myśmy widzieli tęczą przymierza Pańskiego, na krzyżu wzwita, krwią własą piękney niż tęczą ufarbowaną dziś ta tęcza, serenitatem ad fert, takową, którą ziemia niebo przewysza, wieczne u siebie oney pozwalając mieysce. Przy takowey pogodzie żadney się Wm MP nie spodzieway chmury, bo ta wszystkim nieszczęścia zabieży cieniem, nowa z sobą a coraz ucieszniejszą pociągając iasność. Zwyciężył dziś Pan, lubo się na utarczce dał y razić, nic to tryumphowi nie wbacza, et caesus victor triumphat. Zwycięstwa konterfect starożytność taki dawała: kazała malować skałę, nad nią we szrodku parę skrzydeł, których palmowy wieniec z napisem „Amat Victoria Curam”. Poznał to dobrze dzisiejszy zwycięzca, że triumph nie pieszo chodzi, bo na wysokiey górze skrzydłami (amor et addidit alas) nie z palmową, ale z surowszą ciernową koroną [//apk. 104] zwycięstwa doleciały, y co starożytność słowami to on rzeczą pokazał Amat victoria curam, po tych wojennych niewczasach wiecznie zwycięzcą na swoim thronie z nami odpocznie. Oczekiwając Wm wieczney szczęśliwości zwycięstwem Pańskim światowi nabytey, y tu przy błogosławieństwie iego wszelakich zażyway pociech. Powstał Pan z martwych że leżał, co za dziw, labor gaudet quiete orężę iego wojenne ciężkie było ku ziemi go nakłoniło. Pracowity boiownik tak się u rzymian wyrażał, stał Pallas w krysie przed nim też y z tey y z owey strony różne Marsowe bronie leżały, w prawey ręce miecz goły trzymał, w lewey zaś się palmę nosił z napisem Requies haec certa laborum est. Zwycięzca dzisiejszy po krwawey potyczce swoiey, po obuch stronach bogaty męki swoiey rynsztunek rozłożywszy, krzyż w iedną, palmę w drugą rękę wziąć może, tego z sobie zażywszy symbolum,

requies haec certa laborum. Możemy y my od ciebie mało też odmienić symbolum, a napisać Requies haec in laborum, bo dlatego oręża wiecznie z zwyciężcą odpoczniemy, ani tu nas przeciwny los szczęścia zaś męci, bo się zwycięzca z nami być przyobiecał. Przy tym pewnym obrońcy Wm, już wesołe lata cnotami liczbę latom przymnażając. Śmiercią śmierć Pan zwyciężył MmP, a ta pozorniejsza palma hostem propriis ferire telis. Bywa to u woioowników, że y najmężniejszy pokąd iest w nadzieiey zwycięstwa, potąd mu nadzieia za sobą boiażń ciągnie. Nasz zwycięzca nim ieszcze nad śmiercią góry nie wziął, że był pewny zwycięstwa nad oną lękać się nie umiał. Śmiałości takie dają emblemma. Malują trupa głowę nad nią węża z napisem: „Te nunquam timui”. Patrzącmy na odwagę zwycięzcy naszego w utarczce z śmiercią, słusznie damy malować trupa głowę nad nią Mędrość Przedwieczna z napisem: „Te nunquam timui”, a nie tylko się Sam Pan śmierci nie bał y nam się iey lękać nie każe. Bo orężem iego męki odwieczney śmierci światłowi droga założona. Śmiało tedy Wm długi sobie wiek obiecywać racz, który dobrą sławą, cnotami swemi, wchodzącą przyozdabia. Zaćmił się był Pan na czas w ciemnym kamieniu, teraz zasie świeci MP trwałości Hyeroglyphicum strożytność takie miała, malowała piersień z dyamentem, nad nim gwiazdę z napisem: durat et lucet, trwały iest dyament, ani go twarde ukroć żelazo, zdobi ieszcze sobie tę trwałość iasnością. Dość trwałości było y w naszym dyamencie, bo żelaznym młotom wytrwał, ani światłości przyrodzoney uymę poniosłe bo z ziemnego grobu wybłysną, „Durat et lucet”, będzie trwał y świecił polu wieczności niezliczonemi czasy staie. Wieczna światłość nie sobie tylko świeci, ale okręgiem na wszystkie biie strony, aby y Wm tu w długie lata a potym wiecznie świeciła uprzeymie życzę. Triumph Pański dzisiejszy wesoły ma być MP bo pokóy zrodził szczęśliwość czasów okazał. Starożytny złoty wiek tak zwycięstwo wyrażał, kazał malować ręce spoione, które trzymają łaskę Merkuryuszową, około niey [//apk. 1043b.] parę węzów głowy ku sobie nakłonili, po bokach dwa rogi owocami różnemi napełnione z napisem: Pax et felicitas temporum. Teraźniejszego czasu właśnie to iest Hyeroglyphicum, mają być ręce spoione, bo po zwycięstwie ma być zgoda węzowi przy drzewie krzyżowym iako niewolnikowi iego mieysce należyte, owoce od węzów mają być oddzielone, bo już onemi nic zawiodą na wszystkim tak bezpiecznie, że śmiało rzec możemy Pax et faelicitas temporum. Pokoju y szczęśliwości tu Wm zażyway iak naydłużey, pokóy cię y szczęśliwość wieczna oczekiwa. Powstał Pan od grobu y stoi znowu iako stał przed tym MP starożytność nieodmienności taki konterfekt dawała, na włocznik kładła koronę, na którą niestrzymane wiatry powiewali z napisem Ad huc stat. Na władzę Pańską gdy się panem czynił iak przeciwnych powstało głosów? Na koronę Iego gdy się Królem odzywał iak wiele zaiuszonych powiewało wiatrów, które władzę Pańską wysoką zniżyć chciały, koronę królewską z głowy strącić, zaiuszone zamysły przy chęci tylko zostały. Pan koronę na głowie y rząd nad stwor-

zeniem nieodmiennie trzyma, ad hoc stać władza Pańska przy nim ieszcze stoi, koronę Swoią nosi, Pan na włoczni którą mu bok raniono położyćby? Bo choćby naysrozsze wiatry na nie powiewali z grota oney nie zbią zawsze iey te symbolum służyć będzie, ad huc stat. Bierz dobre omen z tryunfu dzisieyszego Wm MP w wieku życia swego, luboby przeciwne nieszczęścia wiatry powiewali Pan chroniąc od nich, swoim Wm MP symbolem: nakryje, ad huc stat. Będziesz stał columną Oyczyzny, ozdobą zacney swey familiey przykładem wspańiałych postempków zdarz Panie im dłużey tym życzliwości miley. Krzyż, który Pana nosił dziś nam pokóy przyniósł MP. Maluią poetowie kupidyńka z strzałami, łuk mu pod nogami kładną, a on światem okrągłym kręcąc, na krzyżu go (który nad światem przydaia malarze) zastanawia z napisem „in cruce sola quies”. Pięknie te emblemata poeta wyraził. Vis sit in orbe, quies? Fac ut orbis nesciat orbem. In que cruce in cumbat, in cruce sola quies.

Potań nim Pan na świecie krzyż postanowił, świat iako okrągły do obrotu był snadny, krzyż dopiero okrągłemu światowi kręcenie zatrzymał. Ubyło iuż y obrotney fortunie wolności, poty swym kołem kręci, póki tey koła krzyż nie zastanowił. Spokoynie nam dni krzyż niesie y szczęściu nad światem szeroką władzę ukraca. Niemasz coby Wm MmP od uciecy z tryumphu dzisieyszego odwabiało, kiedy w wieku swoim y fortunę Panią świata krzyżowi Pańskiemu hołdującą oglądasz, która aby nie skrzypiącym do Wm Mp królem nawracała uprzeymie sprzyiam. Kiedy Pan z martwych wstał, został świat droższym MP tak to wyrażaia, maluią świat, nad nim krzyżową fortunę, krew Pańską na świat leiącą z napisem sic mundus mundus. Drudzy. Poetowie maluią miłość na warstacie [//apk. 1053в.] siedzącą, która sobie z instrumentów męki Pańskiey naczynia stolarskie poczyniła, a wprawiwszy w nie światową gałkę aby była okręgleysza stąd y z owąd obrzyna z napisem „Erit et hoc taquior orbis”. Mądrości przedwieczney do naprawienia świata równy się sposób podobał. Wzleciała miłość na krzyżowy warsztat, wszystkie męki swojey naczynia, na ciosanie świata obrociła y sprawiła to, że słusznie tego symbolum zażyiemy. Erit et hoc aequior orbis. Masz się Wm MP z czego cieszyć, świat iuż będzie słusniejszy, co w nim będącego serca ludzkie było, to miłość Pańska ostremi swemi orężami oberżnęła. Ży iże w nim we wszelakich pomyślnościach, Oyczyźnie, y sobie wiek przedłużaiać. Krwią swą Pan zafarbował w ukąszonym iabłku bielawość MP piękną proporcją poetowie, świat okrągły na okrągłe iabłko zamienili. Maluią oni około drzewa zakręconego węża, a on człowiekowi świat za iabłko podaie z napisem „Mundus in mali ligrio positus est”, bo ktokolwiek na świat idzie iabłko bierze. Więc aby zdrowie iabłko człowiek urywał y dojrzałe Pan go krwią ufarbował, możemy iuż owe symbolum tak odmienić. Mundus in boni ligno positus est. Błada śmierć bladawego nam owocu nie poda, że krwie owe Pańskiey czerwona dojrzałość weźmą. Bspiecznie iuż Wm żyi na świecie. Bo mundus in boni ligno positus est.

<...>

Oratiunculae in Particulari

[//apk. 106] Żyć Pan co też ma żywot czynić tylko żyć? przeoświęcony w Bogu alec też żywot był umarł. Toć iuż żywot nie żył, umarł był aby żył. Poetowie ogniewaczka albo Phenixa maluią a on pachnących drzewek na wysoką nabrawszy skałę, na nich się kładnie, słonecznymi drewka zapalone promieniami onego spalaia z napisem ut niuat. Chrystus miłością zapalaiający Phaenix pachnące krzyża to drzewo na wysoką wzniósł górę, tam się na nim położył, y gorącą ku nam miłością zgorzał dla tego ut vivat. Tak właśnie Pan z sobą postąpić dopuścił, iako z ziarnem postempuiemy, które aby w buyny kłos poszło w ziemie ie zanurzamy. Na trzy dni niebieskie ziarno Chrystus w ziemi było schowane, dziś w tak buyny kłos urosło że wszytek świat karmić będzie, y dlatego to po ciele Pańskim tak surowie orano, aby woła iego tak buynie zarodziła, iakoby wystarczyła wszystkiemu światu żywności y sam Pan dozierał swej roli, bo ią bogacie krwią swą własną pokrapiał. Obfitość roli tak poetowie wyrażaia maluiąc buyną pszenicę z nachylonemi kłosami takie lemma daia: „quid faecundus”? Pańskiey roli te iest właśnie symbolum, dla buynego urodzaiu aż się był kłos to iest głowa Pańska na krzyżu ku ziemi nakłoniła a naybarzieszy ku światobliwosci Twoiey przeoświecony; buyny ten kłos głowa Pańska nakłoniła kiedyc rząd pasterstwa swego oddała, kiedyc kłos swój powierzyła, aby przez ręce twoje pasterskie wszytkę owczarnią karmiła. Iako ten kłos do Twoiey światobliwosci przynależy, tak buyność iego dziś doyrzała, twoią światobliwość osobliwie uweselać ma, doyrzał bowiem kłos Chrystus, aby na ołtarzu Pańskim świat twoiey „in spiritualem escam szedł łącząc się z Chrystusem z uciechą się łączyć masz bo łączenie Pańskie uciecha iedyna. O długim też wieku SP tuszymy dla złączenia z Chrystusem, zdrowy ten kłos którego zażywasz, Chrystus żywotem iest, zażywaiącego pożyciem długim nadarzy. Zdarz Panie SW wiek iak naydłuższy, bo za nim in crementum Ecclesiae poydzie znamienitsze. Obraz Boga Oyca Chrystus krwią swą odmalowany abyśmy się w nim przeyrzeli, y iego rowno w swoiey naturze poznali pokazuie M Dobrodzieiu, łatwo się nam w nim miłością ciało poranił nie trudno nam przez te dziury y do samego Boga Oyca patrzeć, bo się nam w nim przeyrzeć, bo na wylot sobie ostrą ku nam miłością ciało poranił, nie trudno nam przez te dziury y do samego Boga Oyca patrzeć, bo się nam przez otworzone strumienie iak przez kanały y rury iakie łaska iego wlewa. Ten się Bogu Oycu udzielenia łaski swej sposób upodobał przez syna one światowi podawać. Iako Oycowską łaskę osobliwym względem Wm MP brać masz bo y ia iako z bogatego zrzódła z szędrobliwey łaski Wm MP czerpam y strumień mój tak w płynieniu swym zrzódła swego, Wm M Pana pełny, że iużby prędko cieć przestał, by go zrzódło codziennym nie posiłało strumieniem. By te przeto zrzódło w wiek długi, y we wszelakie pomnożenie Pańskie pełne było, ia iako strumień pewną łaski. Wm MP popłyne drogą. [Ab adiunctis, sic ad parentem.]

Bogacie Pan kropił z pięciu źródeł drogim krwie strumieniem, palmę też sobie zrodził [//арк. 1063в.] MP łatwy był przyszczep na drzewie, krzyż mu w palmową urosł drzewo, w cierniach czerwone róże zakwitły, podwyższyła krew iego y insze męki orężę, bo goździe żelazne we złote, słup kamienny w drogi dyamentowy przemieniła, grot włócznicy biały słicznie ufarbowala, powrozy w szarłatny iedwab obróciła, czarną ziemię iak czerwoną pokryła różą, cenę iey taką dała, że każda krew Pańskiej kropla na ziemię wylana iaśnieysza y droższa niżeli gwiazda na firmamencie. Wielkich się urodzaiów z skropionej krwią Pańską ziemi spodziewać potrzeba MP tak ona wysokie wonne cnoty zarodzi libany, że do samego dorosną nieba. Między innemi znamienitymi drzewy y WmMP w sławę, do której cię wrodzona cnota y Pańska wspaniałość wiedzie rośni, iak naybuyniey żadnych szczęścia przeciwnych na się powiewaiących nie uznawaią wiatrów. Dwoiakiego dziś Pan potrzebuie tryumfu, bo dwa razy zwyciężył MP: „Bis vincet qui se in victoria vinut” — powiedział Publius Mimmus. Dwa razy Pan zwyciężył, bo w zwycięstwie siebie raną podaiąc zwyciężył. Więszemu weselu Pan wygadzał, kiedy zwycięstwo powtórzył aby geminata victoria triumphus augeretur zwyciężył Pan śmieć, tego zwycięstwa w niebie triumph naznaczył, bo tam śmierć do nas nic nie będzie miała. Zwyciężył Pan, siebie razić ciało pozwołiwszy, tey palmy na ziemi triumph stanowi, bo nam podział z ciała y krwie czyni na ziemi, a za tym drogim podziałem wieczny triumph nawodzi. Zażyway danego skarbu na ziemi, y tu cię on pomyślnościami wszelakimi opatrzy, szczęściem nadarzy, y z triumphatorem dzieyszym na wieki złączy. Dobrze się Pan dziś do triumphu przybrał, bo ma y vultum y cultum triumfalne MP na twarz triumfalną tym samym wesola że żywą na triumfalnym mu odzieniu nie schodzi, bo się w tey purpurze w której woiował pokazuje. Pomagać mu triumfu mamy, dla nas woiował, dla nas y triumfuie, naszego y nieprzyiaciela zwoiował, słusznie się weselu cum de est cuam dolendi. Pewne do nieba gościńce orężem Pańskim ubite, krwią dla kurzawy przykropione, ostrym orężem niebo otworzone. Musiały się lub zamknione orężom dać otworzyć nieba, bo wiedzały że lub zamknione członki Pańskie te otworzyły oręża. Obwartemu y ziemia pozayrzała niebu, bo różne skarby swoje otworzyła, w różne się przybieraiąc kwiatki, drzewa liściem odziewaiąc, powietrze napelniaiąc melodynym ptasząt pieniem, iako może zwycięstwu Pańskiemu dopomaga. Nam że się do tryumfu dla nas sprawionego nie przyłożyć? Chyba by komu śmierć Pańska wesola była dopiero by żywot z Threnem przychodził. Wm MP któryś iako Heliotropium z zaszłym w ciemny grob Panem w chmurę zachodził, tak z grobu z iasno wschodzącym wesolą twarz nosić masz, y conformuiąc się na wieki iasnemu Panu nigdy w ciemność nie zachodzić.

[Арк. 70] Уривок листа Адама Киселя

Litterae Condolentes et Persuasiuae IMP Kisiela

Zrozumiałem iednego PN za wszytych pokutuiąc ego utrapienie, laxare calamum w tey sprawie nie mogę, gdyż nie listowna sprawa y materia, trzeba ią communi consilio y gorąco tractare, żeby ten człowiek niewinny nie zginął. Publica intercessione intercedere potrzeba do JK Mci, odkładam to tedy do bytności moiey w Kijowie, którą lubo w słabym zdrowiu moim o przewodney niedzieli da P Bóg chciałbym accelerare. Co strony tey Xiążki dwie rzeczy mi się w niey nie podobaią. Iedna w słowku przyłożonym a solo Patre. O symbolice pisząc tak iako in Symbolo napisano naylepiey napisać było. Lubo to mamy w doktorach naszych świętych perfiliu in symbolum nie wkładamy, dlatego że nie włożyli oycowie święci. Także a solo Patre choć mamy in dogmatibus tych że Oyców Śś. w symbolum wkładać nie potrzeba. Druga rzecz, dosyć nam było ex primere swoją professyą cudzey nie sięgać. Bo y Pharyzeusz przez to stracił, że siebie chwałąc drugiego ganił. Nie nasza rzecz in hoc regno arguere salutem wszytych, którzy nie przyimuią pod dwiema osobami Sakramentu przenaświętszego. Zawszem ia prosił, aby około tego iako naywiększa była ostrożność. Bo to iest unicum y nayłatwieysze medium napaści y zamieszania naszego. Tak wierzyć iako zdawna wierzymy wolno nam. Tłumaczyć z urazą drugiey strony nie wolno. Lecz o tym wszytkim coram da Bóg szyrzey.

[//арк. 154] Уривок поеми «Угорський шабельтас»

Węgierski szabeltas

Albo raczey zbierana drużyna na różne rzeczy pisane
 Autor o imieniu niepołożonym
 Dwie przyczynie wiedz każdy przedziwzięcia mego
 Że przy grubey Minerwie imienia włsnego
 Nie kładę pierwszą to ta iest żeby mi kto iawnie
 Nie nataiał kiedy co napiszę nieprawnie,
 Nie dbam o to choc mi kto prócz oczu nalaie
 Bo wślad biiac do ciała ból nic nie przystaie,
 Druga. Jeśli co będzie w tych wierszach godnego,
 Aby w wszedł pochwały ięzyka ludzkiego.
 Bo ieżeli co człowiek może sprawić godnie,
 Że to z łaski ma Bożey niechay wie dowodnie,
 Za czym wszelake dzieło, lepiey Bogu cale
 Przypisać, bo bez niego nic nie wytrwa stale.

Do czytelnika łaskawego

Nie mией za złe cho ciay co z drożnego obaczysz
 I mniest nauczzonego, wyrozumieć raczysz
 Na sam napis weyrzawszy, że hultayska karta,
 Nic w sobie nie ma k rzeczy iak szmata podarta.

Iednak ty czytelniku z swoiey wspaniałości,
Ieśli co iest błędnego z zwykłej łaskawości
Popraw nie narzekając i przypisz zmysłowi
Choremu, ieżeli iest co Geniuszowi
Twoiemu nielubego: wszak piaszczyste pole
Nie rodzi ieno bodak, który rad więc kole.
Iaki napis także też y rzeczy hultayskie,
Iabłoń lesna nie zrodzi nigdy iabłko rayskie.
[/apk. 1543b.] Regis ad exemplum totus componitur orbis
Pospolita przypowieść codzień w uszach huczy
Iaki kram, taki też Pan. Która tego uczy
Aby każdy przykładem monarchy swojego
Bieg życia swego sprawiał, y ku myśli iego.
Dobrze było z Dawidem żyć Izraelowi,
Iako z człowiekiem pobożnym Boskiemu ludowi,
Zwłaszcza kiedy drogami Oyca Abrahama
Chodził, y we wszem słuchał wszechmocnego Pana.
Ale kiedy przestąpił drogi przykazane
I łożę Uryasza uczynił zmazane
Przez złośne cudzołóstwo z Bersabeą Krasną,
Iak Bóg wszytek lud karał masz naukę iasną.
Wiele królestwo przykładem królów znamienitych
Błogosławieństwo dościgli tym Boskich obfitych,
Że torem Panów dobrych, pobożnie też żyli
I ni w czym Bogu swemu sprzecznemi nie byli.
Przeciwnie zaś wiele ich we mgnieniu upadło,
Których karanie Boskie za grzechy popadło.
Bo y z królami swemi Boga prawdziwego,
Upornie znać nie chcieli w Troycy iedynego
A chocznali, że tylko sam on ieden rządzi
Niebo i ziemię iak Pan. Tak że nasze sądzi
Sprawy wszystkie, z uporu iednak szegulnego,
Nie chcieli uznać y żyć drogą prawdy iego.
Sobie więcej niż Bogu swoje panowanie
Przypisując, y takie wleki oszukanie,
I na swoje poddane, cześcią wielmożności,
Cześcią też ugadzając swoiey cielesności,
Za czym do tego przyszło że tak zaprawieni
Żyli wszyscy wszetecznych grzechów napelnieni.
Taki był Babiloński monarcha niezbożny
On Nabuchodonozor, w skarby, w złoto możny,
Który dla swoich grzechów, siedm lat z bydłętami

Siano iadł, y różnemi dotknion niewczasami,
Taki syn iego w złości Balthazar zastały
Który wszetecznie żyjąc czas wieku nie mały
[/apk. 155] Za swój grzech, y królestwo, którym głupie władał
Z żywotem od Perskiego Darya postradał.
Wiele zaś innych królestw było, które długo
Stały w swej mocnej twierdzy za Boską usługą,
Idąc świętym przykładem monarchów pobożnych,
Nawet państw wiele k sobie przygarnieli różnych,
Że nigdy drogi Pańskiej nie w czym nie skrzywili.
A mimo insze rzeczy na tym się sadzili,
Aby chwałę przeświętą Boga wszechmocnego,
Iak naley piecy szczepili po świątnicach iego.
Takaś ty była Polska Korono chwalebna,
Któraś za Bolesława Chrabrego wielebna,
Tak była, że też nawet y granice Pruskie,
I nasiadło krainy y potęgi Ruskie,
Nie strzymały twej siły. A to z tey przyczyny
Że wzorem tego Pana Bóg w Trójcy iedyny
W usciech waszych y sercach był zawsze Polacy
Dlategoście bywali więc mężowie tacy,
Że drżeć musiał wspomniawszy każdy wam przeciwny,
Kto ż to czynił? Ieno Bóg w swoich świętych dziwny,
Teraz zasie do tego iak widze przychodzi
Że tak mężnych Rycerzów baba za nos wodzi.
Wytracił Bóg z pomiędzy was szczerze Hektorów
Mocnych a naczynił wam z dzieci senatorów,
Serce odiał dla grzechu y zatwardziałości,
Żeście Boskiey koniecznie przestali miłości,
I króle wam nie k myśli owszem ku zginieniu
Daie, że nie wstaiecie w swoim przewinieniu.
Przestaliście z pochlebstwa mówić prawdy Panom,
Skąd widzicie iak sroga uyma waszym stanom,
Że y żony y dzieci pracują iak woły
Tatarowie pohani, a prawie napoły
Ziemie z wami już dzielą, którą dostawali
Odwagą przodki wasze, gdy się zastawiali
Piersiami o Oyczyznę, a wyście niedbalstwem,
Napełnili już prawie cnę ziemie pogaństwem
Wszystko to pobłażanie grzechu królewskiemu
Narobiło tey nędzy plemieniu Lechskiemu
[/apk. 1553b.] Grzech za grzechem iak z kłembka wywinął się snadnie

Ieno patrzcie iak prędko y Państwo upadnie.
Nie umieliście w krolu początków ukarać
Skoro ieno poczynął pokrewność wsparać
Biorąc brata swojego żonę Władysława,
Którego Polskę dotąd przetrzymała sława,
Aleście y z swoiemi wespół biskupami
Zamilkli i będziecie ztąd niewolnikami
Wiecznemi swego Pana, boście dla szerego
Skarani są od Boga grzechu królewskiego.
Za którego powodem y wy nieomylnie
W złości podobney ginąć poczełiście silnie.
Bo dla pochlebstwa pański grzech nie ugaszony
Sciągnie też Boski na was gniew nie ukrocony.
I do końca zatraci was w zatwardziałości
Jeśli głów nie schylicie Iego Wszechmocności.

Exilium patitur sola veritas inter virtutes

Ludzie starzy mówili że wszelaka cnota
Droższa y większey wagi od czystego złota.
Nie daię temu wiary mówiąc po świadomu?
Prawdy słuchać gdy o grzech nie miło nikomu.
Wždy to bracie iak druga prawda cnota szczerza?
Czemu ż nienawidzą? Albowiem dociera
Ludzkim oczom, a chocia y co widzi nie z chęci
Człowiek prawda mu iednak stawia na pamięci.
Więc nasze przodkowie wielkie ią wielbili
Lecz my ich potomkowie oczy ich wybili
Żeby nam o wystempki uszu nie klektała
Dla tego isnych oczu Prawda postradała.

In eandem sententiam

Chcesz doświadczyć że prawda choć w przymiocie własnym
Nie ma miejsca, obaczysz wnetże okiem okiem iasnym
Ieno poymi za żonę iaką podchożałą,
Którą choć w żarciech nazwiesz babką podstarzałą
Uznasz co prawda umie, jeśli nie sprobujesz
Widziło barzo dobrze niewiasta gniewliwa
Złych słów a pono czasem trucizny skosztujesz,
Że taki iest lecz pry prawda iak głóg przeraźliwa.
I dlatego więc mówią prawda w oczy bodzie
Milcz że z nią żebyś potym nie płakał po szkodzie.

[//apk. 156] In eandem.

Czemu prawda tych wieków w małą cenę poszła?
Bo nieprawość wszeteczna swoiey pory doszła
Która za oyców naszych ieszcze dzieckiem była.
Teraz za się lat męskich prawie doprędziła

Na marność życia ludzkiego y nie doskonałości iego

Rzecz niesłuszna człekowi aby w czym wielkiemu
Dał przyganę monarsze naypotężniejszemu,
Tak szerokiego świata y nieba wszytkego
Pustyń morskich, także też kraiu podziemnego
Stwórcy y rządcy oraz. Bo ieśli Pan który
Ziemski by się tym wzruszył, y ieśliby s hury
Nie kazał przypilnować gniewem uwiedziony
Naganą swych zacnych dził od kogo dotkniony.
Iednak coprawda nie grzech, godzi się wymówić
By się też nawet miało w czym komu przymówić,
Wszak z prawdy wszelka cnota iak z gniazda się rodzi
Bo ona pospolicie z miłości pochodzi.
Lecz ia tobie naywyszy tworzycielu nieba
Nie naganie boś wszytko cokolwiek potrzeba
Dobrze stworzył, y rządnie wszelakie stworzenie
Opatzył potrzebami y dał pożywienie.
To tylko co nagany w nieustawiczości
Ludzkiey natury słabey także iey chybkości
Godnego się wynaydzie, także y w cielesnych
Przymiotach, y w nieszczęsnym pokładach doczesnych,
Opiszę, które iednak nie z twoiey przyczyny
Lecz z grzechowey w człowieku iawiły się winy.
Którey Adam nasz rodzić był pierwszym powodem
Bo swym pierwszym przestępstwem y przegniłym smródem
Grzechowym to naruszył, coś ty był gruntownie
Ufundował, y tak iest zmieniony cudownie
Stan człowieczy, że co miał mieszkać bez odmiany
To przez grzech osiadły go śmiertelności rany
Że y niewinność stracił y wszelkie choroby
Przyszyli się do daney od Boga ozdoby
[//apk. 1563b.] A tak widzieć to snadno iak z nieśmiertelnego
Stał się człowiek widokiem upadku wszelkiego,
I co nader nie było we świeckim stworzeniu
Zacniejszego, stał się dziś w swoim przyrodzeniu,
Tak barzo nadwątlnym, że ledwie zwierzęta

Nie są nader szczęśliwsze albo li bydłeta.
Bo ieżeli poczawszy ode dnia rodzenia
Uważymy, zaprawde godna podziwienia,
Rzecz ta sama że nago y z grzechem się rodzi
Skoro ieno na ten świat od matki wychodzi,
Płacz pełen y wrzodów y wszelkiey boleści,
Według mądrego Ioba przezacney powieści,
Bydle nędzne zaledwie nie lepiej uczczone
Że w skurze od macierze kosmatey rodzone
Wychodzi na lichy świat, którą się zagrzewa
Z łaski Bożej y taką z niey podpore miewa
Że się nią składać może ostremu mrozowi
Desczom, wiatrom y wszemu nieba niewczasowi
Czemu człowiek w dzieciństwie oprzez się nie może
Ieśli mu doyrzelszych sic ręka nie pomoże.
Prawdać to to że zrozumieć lepszym człowiekowi
Daie Bóg przyrodzenie nożeli zwirzowi
Daie grzecność y wolą y pamięć wszelaką
Aby nie szedł na zgubę drogą ledaiaką,
I z grzechu pierwородnego bywa oczyszczony
Przez krzest święty y Duchem Bożym opatrzony,
Że wyroższy z dzieciństwa przyszedzszy ku porze
Zwłaszcza nabywszy cnoty przy mądrym Doktorze
Może wiele dobrego sprawić, kiedy skromny,
Cichy, pobożny, trzeźwy, y sobie przytomny,
Sprawiedliwy, pokorny, trwały w doległości,
Wstrzemieżliwy w roskoszach y świeckiey sprośności.
Taki każdy długo li chociay że krótko li
Umrzeć musi y z tym pójść według Boskiey Woli
Na tamten świat, iednakże ta będzie pamiątka
Że sprawy iego będą iako iedna łątka
W ustawiczoney pamięci y ludzkiey rozmowie
Kwitnąć będą y słynąć choć po spadłej głowie,
I tak będzie co Dawid napisał ziszczono
W Psalmach swych iako iaśnie pismo świadczy ono.
[/apk. 157] Że cnotliwych pamiątka dotąd trwała
Póki ziemia na swoim będzie gruncie stała.
Ale gdy się co uda [...] Bogu miłego
Pianica, rozboynik, a ieszcze do tego
Cudzołożnik, wszetecznik, pyszny kłamliwy,
W nałogu ustawiczny y do zemsty chciwy
Zabójca, niepobożny, lepiej aby zginął

Taki koždy niżby się z żywota wywinął
Bo nie dosyć, że ludzka Natura ma skazy
Iescze diabelskie do niey przybierze zarazy,
Rozumiejąc by iego sprawy niecnotliwe
Mieli być do wiecznego życia niewątpliwe
Srzodki mniemaią iżby piciem ustawicznym
Przyczynił sobie wieku napoiem rozlicznym,
Codzień brzuch dolewaiąc, że kiedy doleie
Zapewnie iuż na ten czas z niego duszę nic wywieie
Wiatr śmierci kiedy człowiek zawsze pełen będzie
Mniemaiąc że iuż dusza napelni usiedzie.
Ale darmo tego być człowiecze mniemania,
Bo posłuchay co mówią nędzniku pisania
Świętych ludzi, że choaiy y wszytek świat spiiesz
Iednak przecie na wieki piiąc nie przeżyiesz.
[...]